

Лекція №13

Фотони. Теорія атому Бора. Хвильові властивості частинок

Викл Коваль В.В.

ФОК

2021р.

Питання

Теплове випромінювання, енергетична світність. Закон Кірхгофа.

Універсальна функція Кірхгофа. Закон Стефана-Больцмана,

формула Віна, закон зміщення Віна. Формула Релея-Джинса.

Ультрафіолетова катастрофа. Гіпотеза Планка. Формула Планка.

Гальмівне рентгенівське випромінювання. Короткохвильова границя рентгенівського випромінювання. Зовнішній фотоефект. Закони фотоефекту. Формула Ейнштейна для фотоефекту. Фотони. Дослід

Боте. Властивості фотонів. Корпускулярно-хвильовий дуалізм світла. Ефект Комптона. Дослід Резерфорда. Ядерна модель атома.

Проблема стабільності атома з точки зору ядерної моделі атома.

Постулати Бора. Правило квантування орбіт. Досліди Франка й Герца. Спектральні закономірності у випромінюванні атома водню.

Терми. Борівська теорія водне подібного атома. Стала Рідберга.

Недоліки теорії Бора. Гіпотеза де Бройля. Співвідношення невизначеностей Гейzenберга.

ТЕПЛОВЕ ВИПРОМІНЮВАННЯ

ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕПЛОВОГО ВИПРОМІНЮВАННЯ

Потік енергії $\Phi = \frac{dW}{dt}$ $[\Phi] = Bm$

Інтегральна випромінювальна здатність або енергетична світність

$$[R] = \frac{Bm}{M^2}$$

Випромінювальна здатність

$$R = \frac{d\Phi}{dS} = \frac{dW}{dtdS}$$

$$r_{\lambda,T} = \frac{dW_\lambda}{dt \cdot dS \cdot d\lambda}$$

$$[r_{\lambda,T}] = \frac{Bm}{M^3}$$

$$\omega$$

$$\omega\!+\!\Delta\omega$$

$$\Delta \omega$$

$$r_{\omega,T}=\frac{dW_\omega}{dt\cdot dS\cdot d\omega}$$

$$\left[r_{\omega,T}\right] =\frac{\mathcal{D}\mathcal{H}}{\mathcal{M}^2}$$

$$R=\int\limits_0^\infty r_{\omega,T}d\omega$$

$$r_{\lambda,T}=\frac{dR_{\lambda,T}}{d\lambda}$$

$$\omega=2\pi\frac{c}{\lambda}$$

$$d\omega=-2\pi\frac{c}{\lambda^2}d\lambda$$

$$~4$$

$$r_{\omega,T} = \frac{dR_{\omega,T}}{d\omega} = -\frac{\lambda^2}{2\pi c} \frac{dR_{\lambda,T}}{d\lambda} = -\frac{\lambda^2}{2\pi c} r_{\lambda,T}$$

Спектральна поглинальна здатність

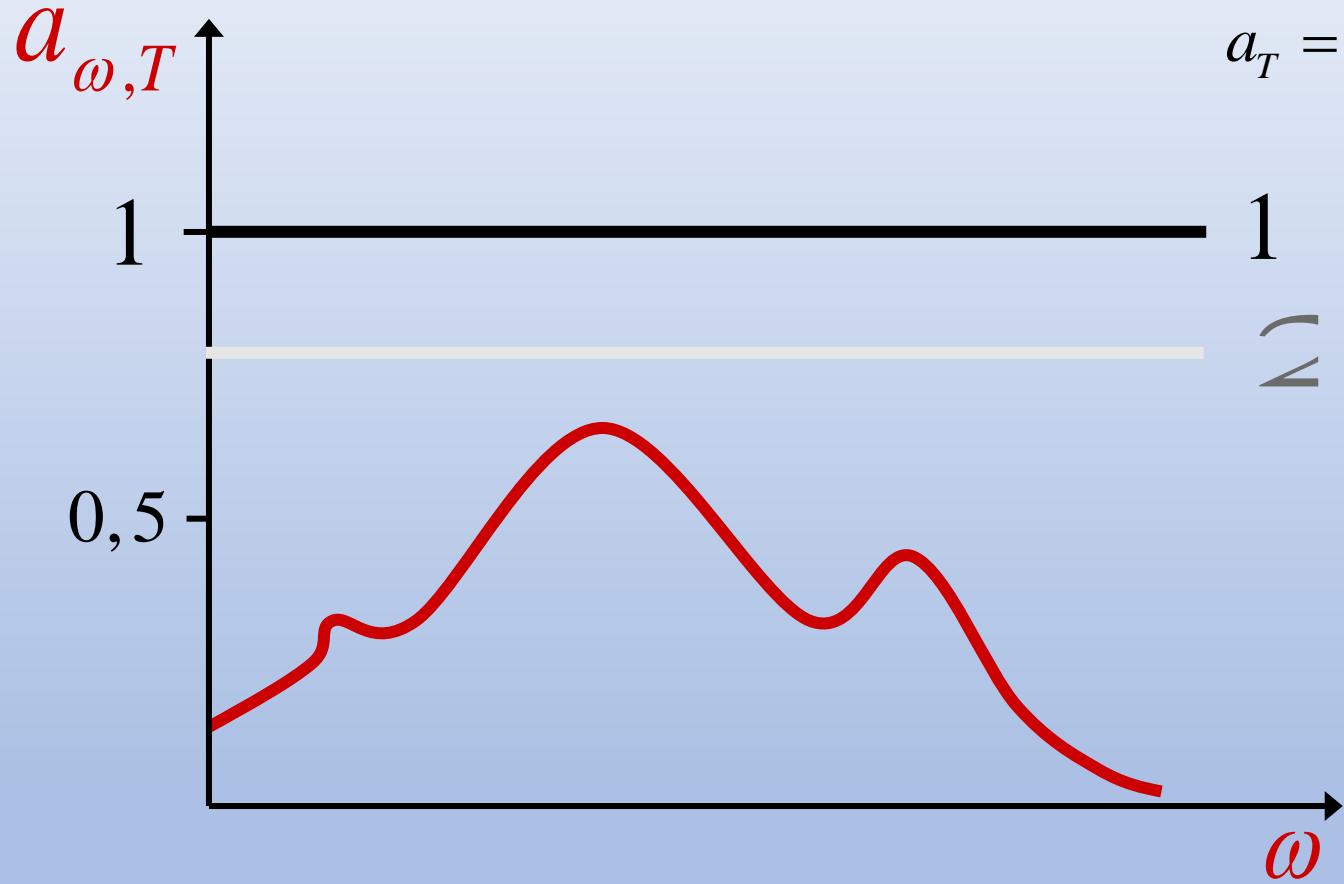
$$\begin{array}{c} \omega \\ \omega + \Delta\omega \end{array}$$

$$\begin{array}{c} d\Phi_\omega \\ d\Phi'_\omega \end{array}$$

Поглинальна здатність (коєфіцієнт поглинання) тіла

$$a_{\omega,T} = \frac{d\Phi'_\omega}{d\Phi_\omega}$$

Інтегральна поглинальна здатність (коефіцієнт чорноти) тіла називається

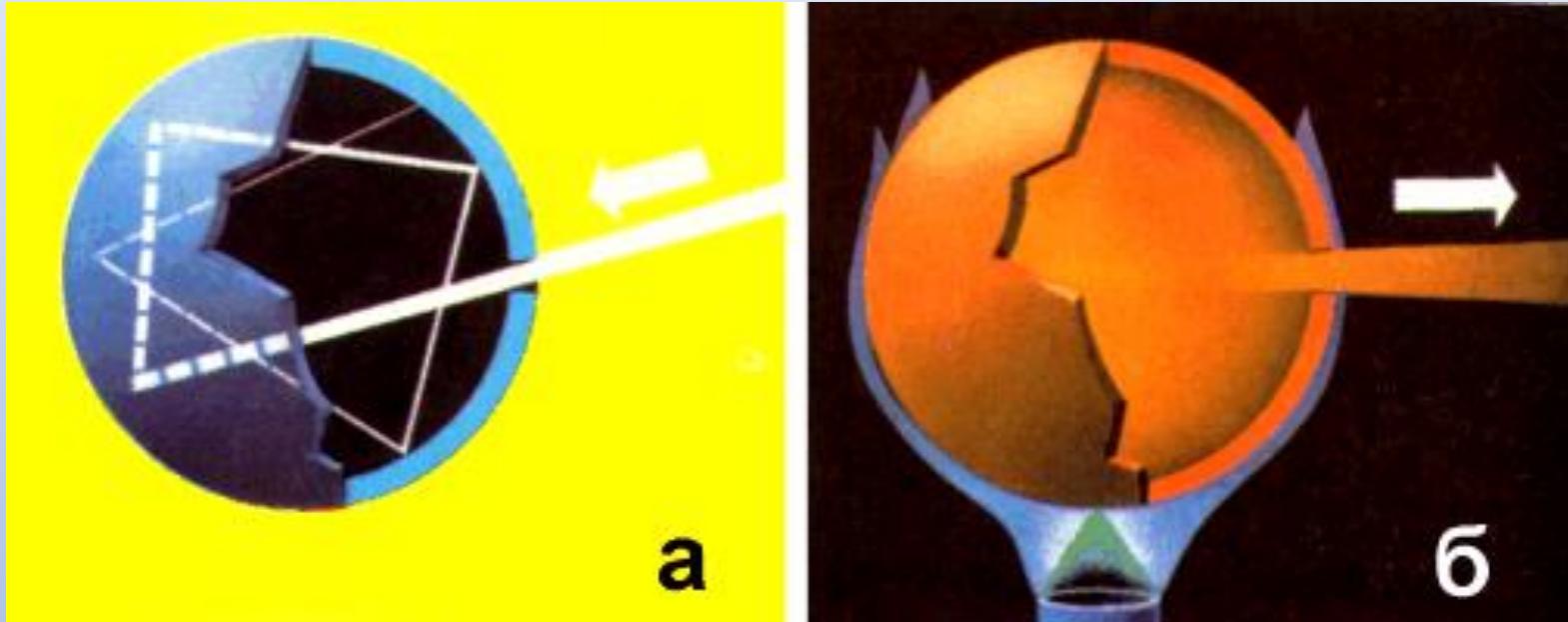

$$a_T = \frac{\int_0^{\infty} a_{\omega,T} \cdot f(\omega, T) d\omega}{\int_0^{\infty} f(\omega, T) d\omega}$$

Поглинальна здатність 1 - абсолютно чорного тіла; 2 - сірого тіла; 3 - реального тіла

Абсолютно чорне тіло

$$a_T = 1$$

Моделлю *абсолютно чорного тіла* є сферична порожнина з ідеально відбиваючими стінками, у якій є отвір розміром меншим за 0.1 діаметра порожнини

I закон теплового випромінювання – закон Кірхгофа

Закон Кірхгофа

$$\frac{r_{\omega,T}}{a_{\omega,T}} = f(\omega, T)$$

$$f(\lambda, T)$$

ІІ закон теплового випромінювання – ЗАКОН СТЕФАНА – БОЛЬЦМАНА

$$R = \sigma T^4$$

σ - стала Стефана – Больцмана,

$$\sigma = 5,67 \cdot 10^{-8} \frac{Wm}{m^2 K^4}$$

Закон Стефана – Больцмана для сірого тіла

$$R = a_T \sigma T^4$$

a_T - інтегральний коефіцієнт поглинання (коефіцієнт чорноти)

ефективна радіаційна температура

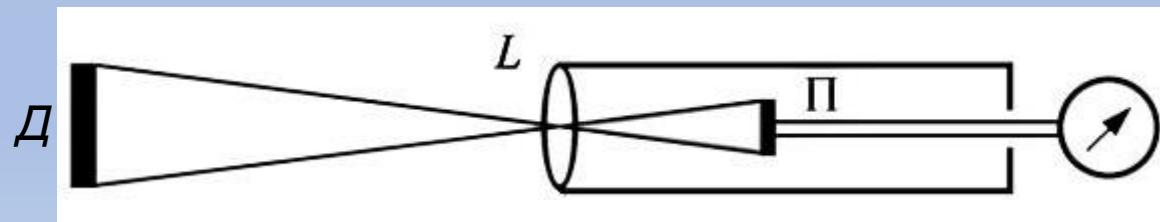
$$T_p$$

$$R = \sigma T_p^4 = a_T \sigma T^4$$

$$T_p = \sqrt[4]{a_T} T \quad T_p < T$$

$$a_T < 1$$

Пірометр

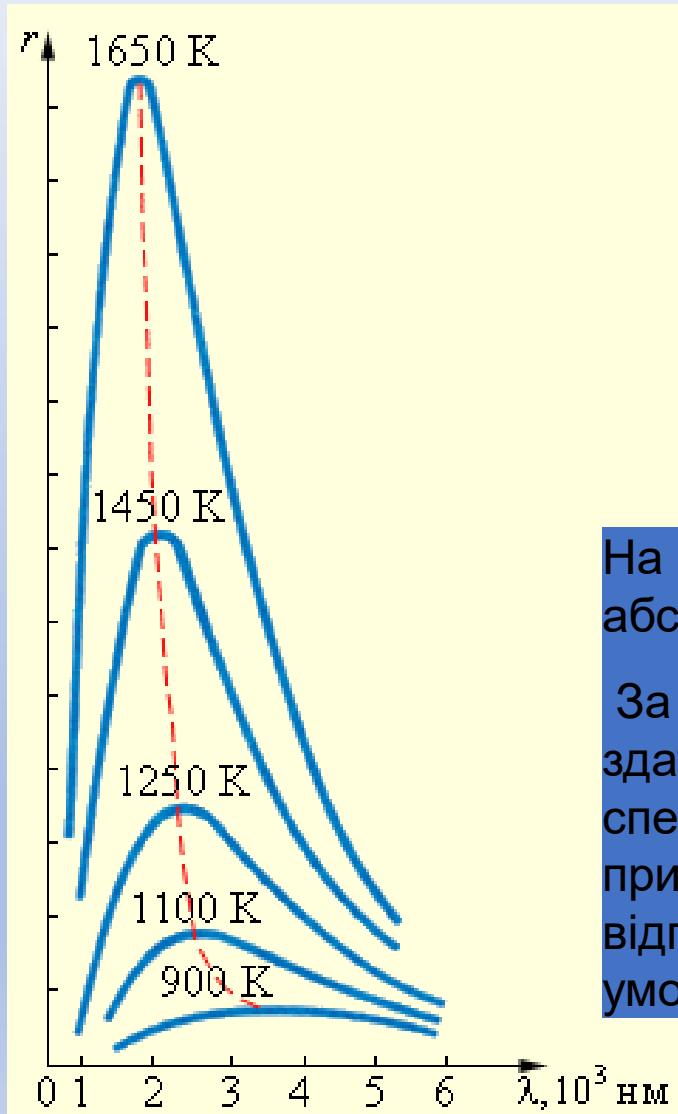

Якщо відомий інтегральний коефіцієнт поглинання матеріалу випромінювача, то за значенням радіаційної температури можна визначити його справжню температуру за формулою

$$T = \frac{T_p}{\sqrt[4]{a_T}}$$

Зокрема, якщо радіаційний пірометр покаже температуру $T_p=933K$ при спостереженні розжареної поверхні вольфрамового випромінювача ($a_T=0,15$), то його справжня температура $T=1500K$.

ІІІ закон теплового випромінювання – ЗАКОН ЗМІЩЕННЯ ВІНА

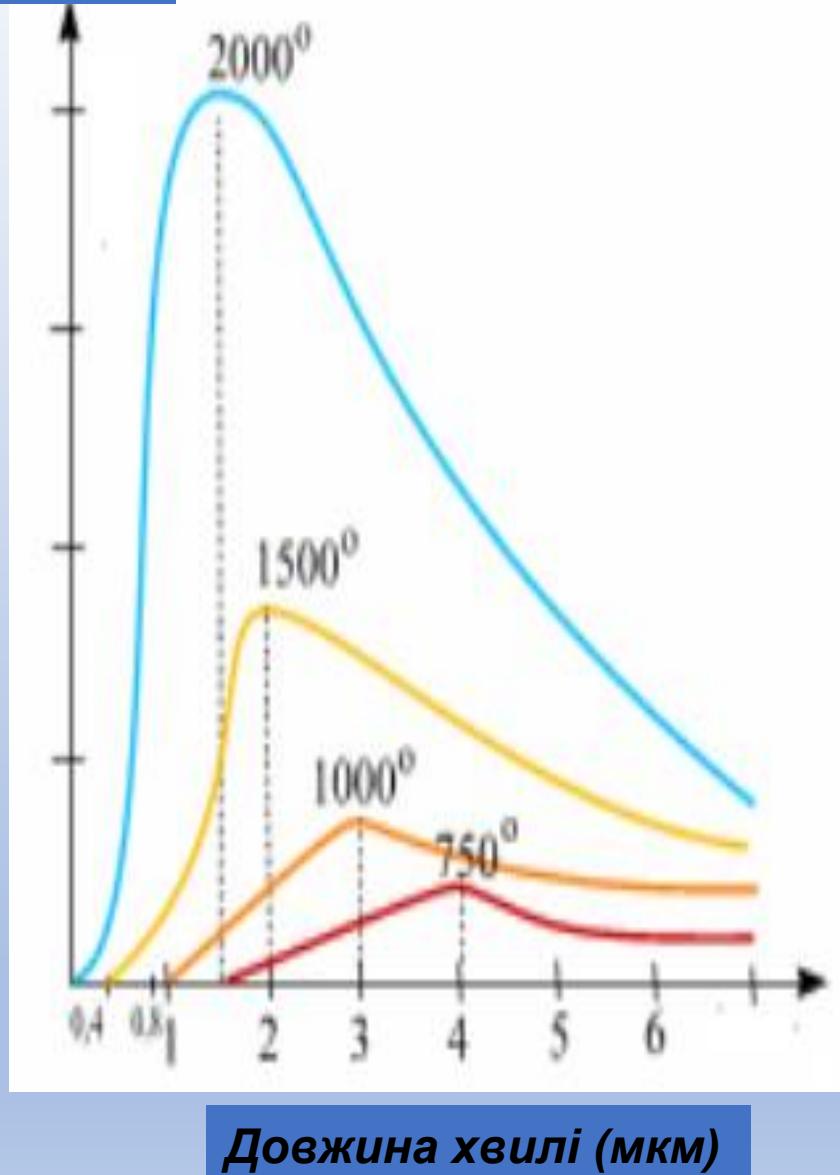
$$\lambda_{\max} = \frac{b}{T}$$

$b = 2,9 \cdot 10^{-3} \text{ м} \cdot \text{К}$ - стала закону зміщення Віна.

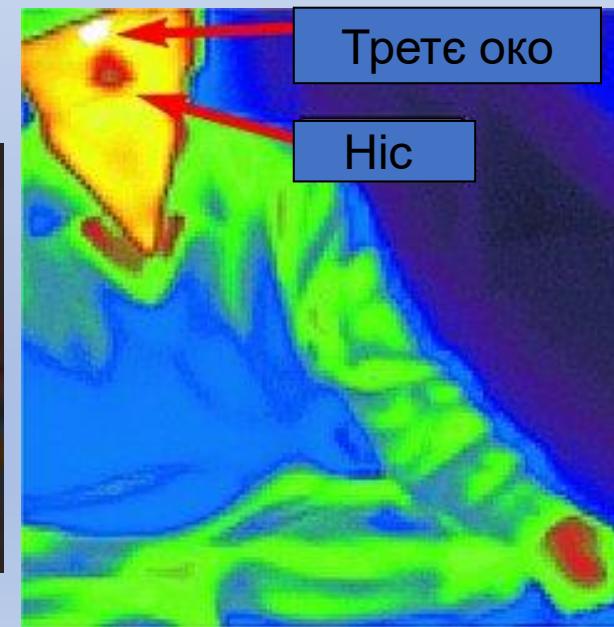
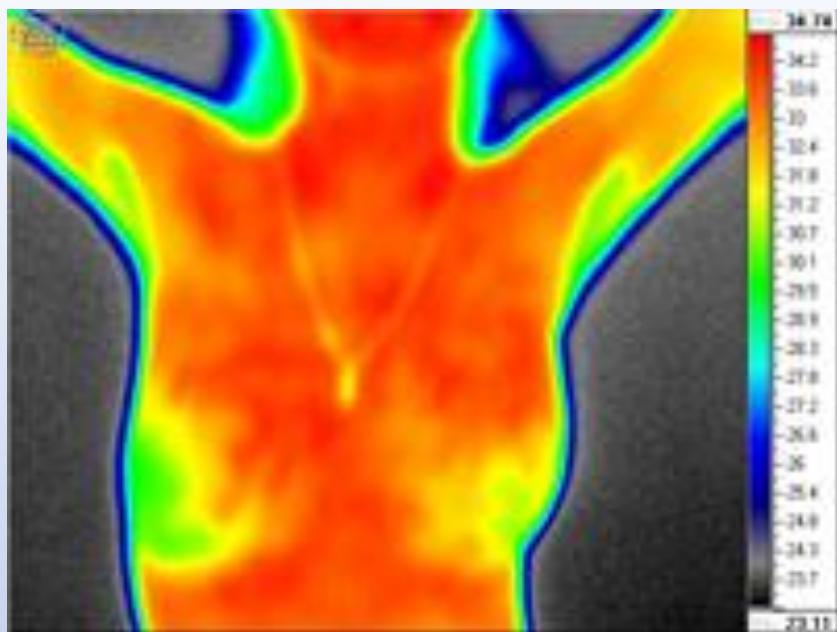
На рисунку наведений розподіл випромінювання абсолютно чорного тіла при різних температурах.

За температур $T > 5000 \text{ К}$ максимум випромінювальної здатності знаходитьться в ультрафіолетовій області спектра. Максимум енергії випромінювання Сонця припадає на 470 нм (зелена область спектру), що відповідає температурі поверхні Сонця $\sim 6200 \text{ К}$ (за умови, що Сонце є абсолютно чорним тілом).

Енергія

Для всіх тіл зі збільшенням температури максимум енергії випромінювання зміщується у короткохвильову ділянку спектра, а загальна енергія випромінювання збільшується. Так, якщо батареї центрального опалювання (300K) має пік енергії у діапазоні невидимого інфрачервоного випромінювання, то розжарена поверхня Сонця (6000K) випромінює значну частину енергії у діапазоні видимого світла, а при ядерному вибуху (5000000K) більша частина енергії вибуху припадає на короткохвильове рентгенівське та гамма - випромінювання.

$$dn_{\omega} = \frac{\omega^2 d\omega}{\pi^2 c^3}$$

$$U(\omega, T) d\omega = <\varepsilon> dn_{\omega} = kT \frac{\omega^2}{\pi^2 c^3} d\omega$$

$$U(\omega, T) = \frac{\omega^2}{\pi^2 c^3} kT \quad \text{- Формула Релея – Джинса}$$

$$f(\omega, T) = \frac{c}{4} U(\omega, T)$$

$$f(\omega, T) = \frac{\omega^2}{4\pi^2 c^2} kT \quad \text{- Формула Релея – Джинса}$$

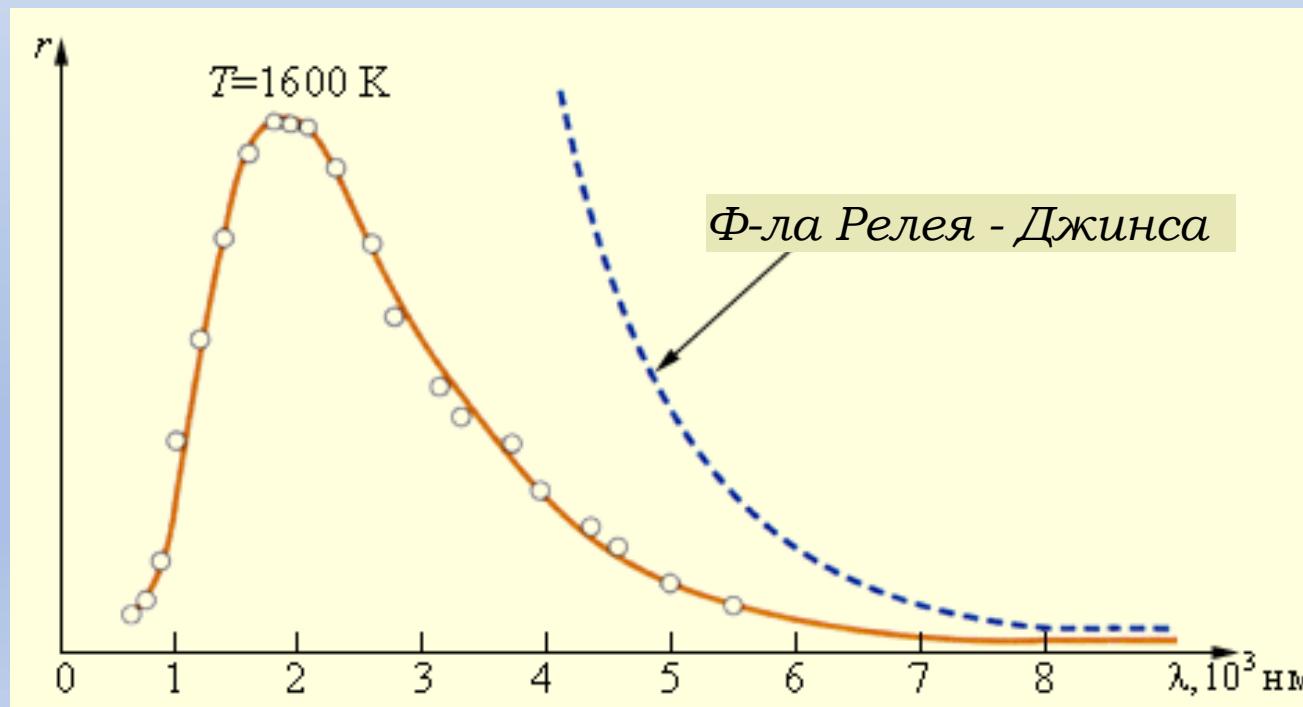
Формула Релея – Джинса

$$r(\lambda, T) = \frac{2\pi kT}{\lambda^2}$$

$$r(\nu, T) = \frac{2\pi\nu^2}{c^2} kT$$

$$R = \int_0^\infty r_\nu d\nu = \frac{2\pi kT}{c^2} \int_0^\infty \nu^2 d\nu = \infty$$

"ультрафіолетова катастрофа"
П.С. Эренфест

Формула Планка

Енергія кванта світла

$$\varepsilon = h\nu$$

$h = 6,626 \cdot 10^{-34}$ Дж·с - стала Планка.

Формула Планка

$$U(\omega, T) = \frac{\hbar\omega^3}{\pi^2 c^3} \frac{1}{e^{\frac{\hbar\omega}{kT}} - 1}$$

$$r_{\nu, T} = \frac{2\pi\nu^2}{c^2} \cdot \frac{h\nu}{e^{\frac{h\nu}{kT}} - 1}$$

$$f(\omega, T) = \frac{\hbar\omega^3}{4\pi^2 c^2} \frac{1}{e^{\frac{\hbar\omega}{kT}} - 1}$$

фотоелект

Енергія фотона

$$\varepsilon = h\nu = h \frac{c}{\lambda}$$

Імпульс фотона

$$p_\phi = \frac{\varepsilon}{c} = \frac{h\nu}{c} = \frac{h}{\lambda}$$

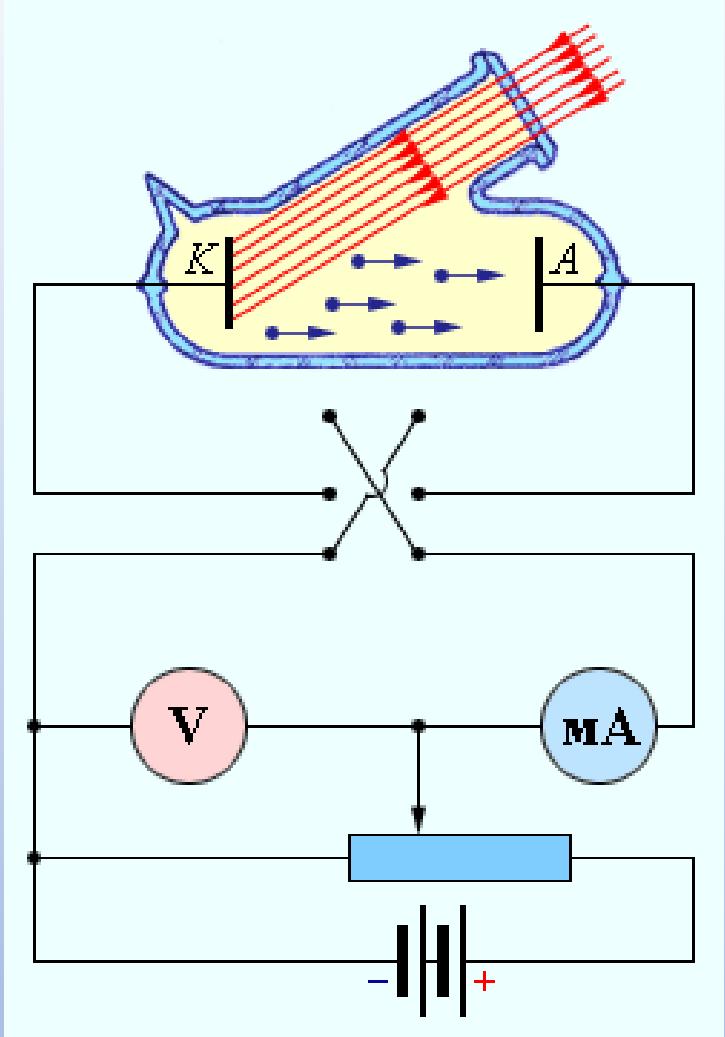
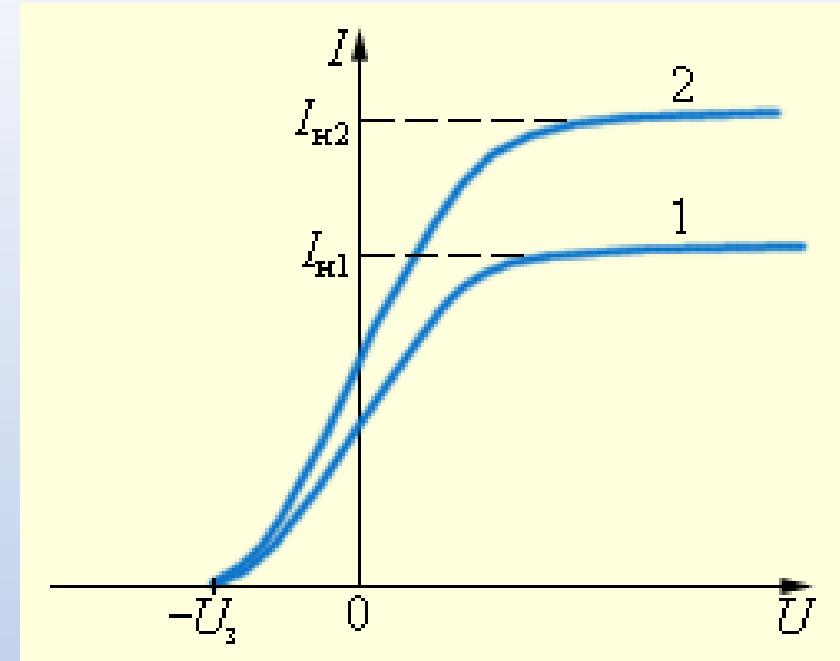

Схема експериментальної установки для вивчення фотоефекту

Залежність сили фотоструму від прикладеної напруги. Крива 2 відповідає більшій інтенсивності світлового потоку.

Червона границя фотоефекту

$$\nu_{\min} = \frac{A}{h} \quad i \quad \lambda_{\max} = \frac{hc}{A}$$

Рівняння Ейнштейна для фотоефекту

$$h\nu = A + \frac{mv_{\max}^2}{2}$$

Вакуумний фотоелемент

Фоторезисторы

Вентильні фотоелементи

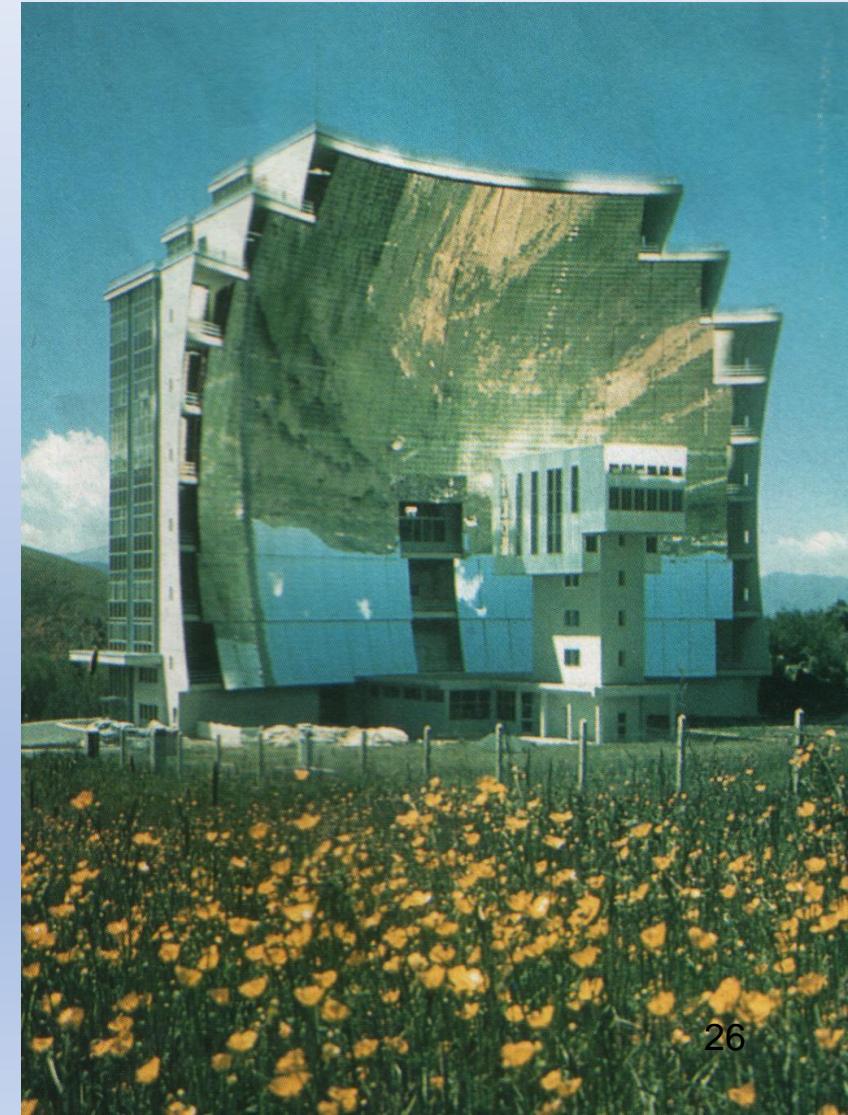
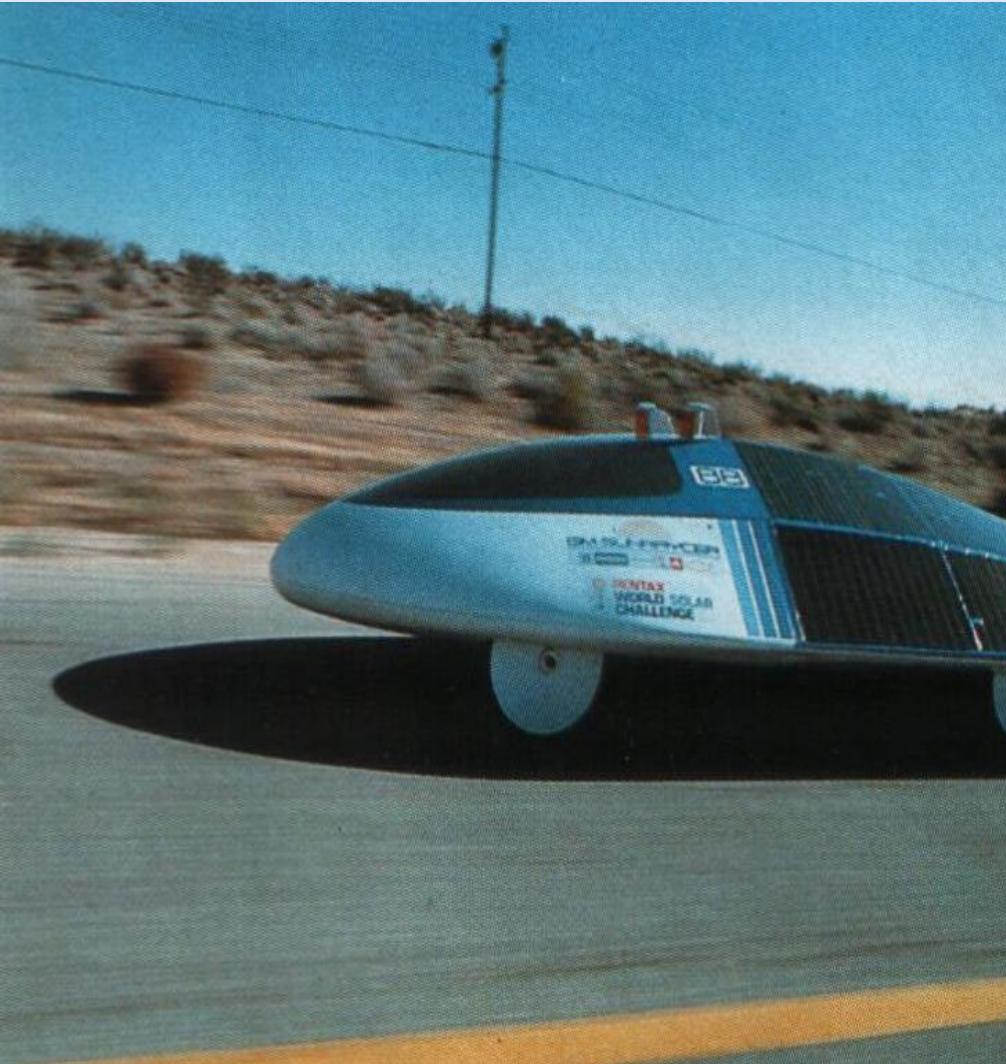
Сонячні батареї

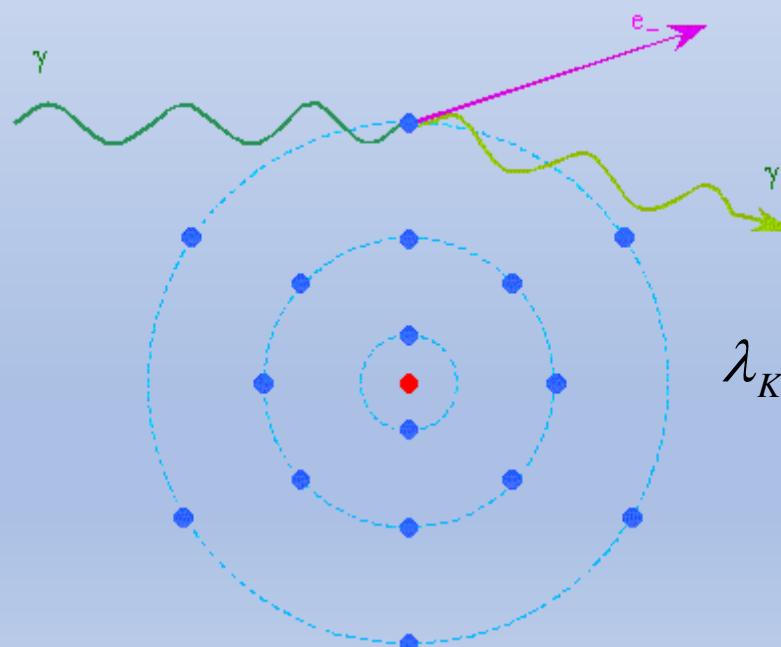
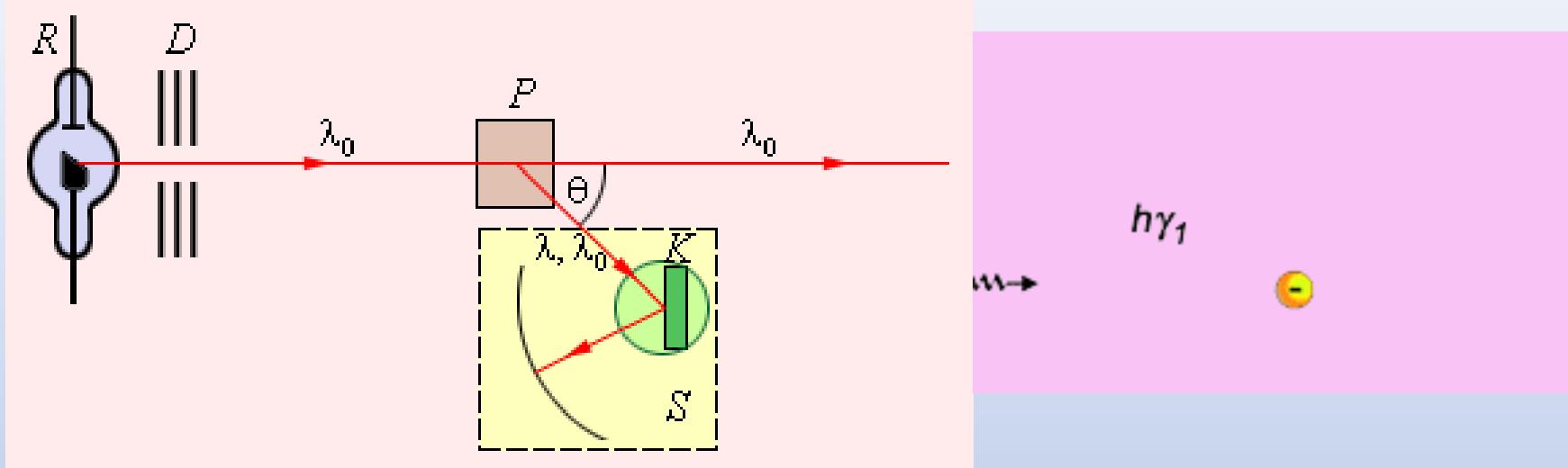
ККД складає приблизно 10%

можна збільшити до 22%

Сонцемобіль, сонячна станція

ЕФЕКТ КОМПТОНА

$$\Delta \lambda = \lambda' - \lambda = 2 \lambda_K \sin^2 \left(\theta / 2 \right)$$

$$\lambda_K = \frac{h}{m_0 c} = 2,43 \cdot 10^{-12} \text{ м}$$

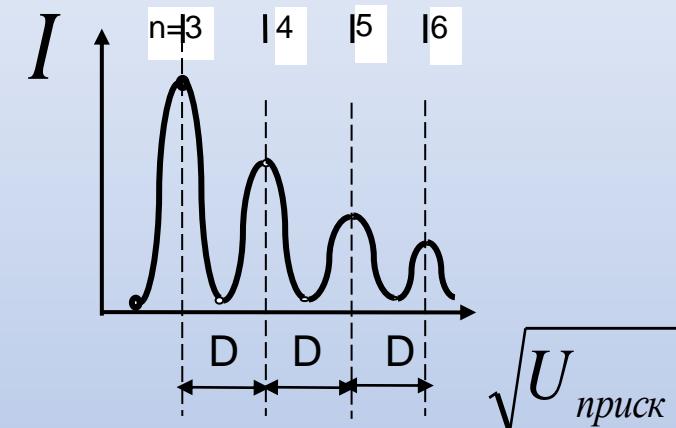
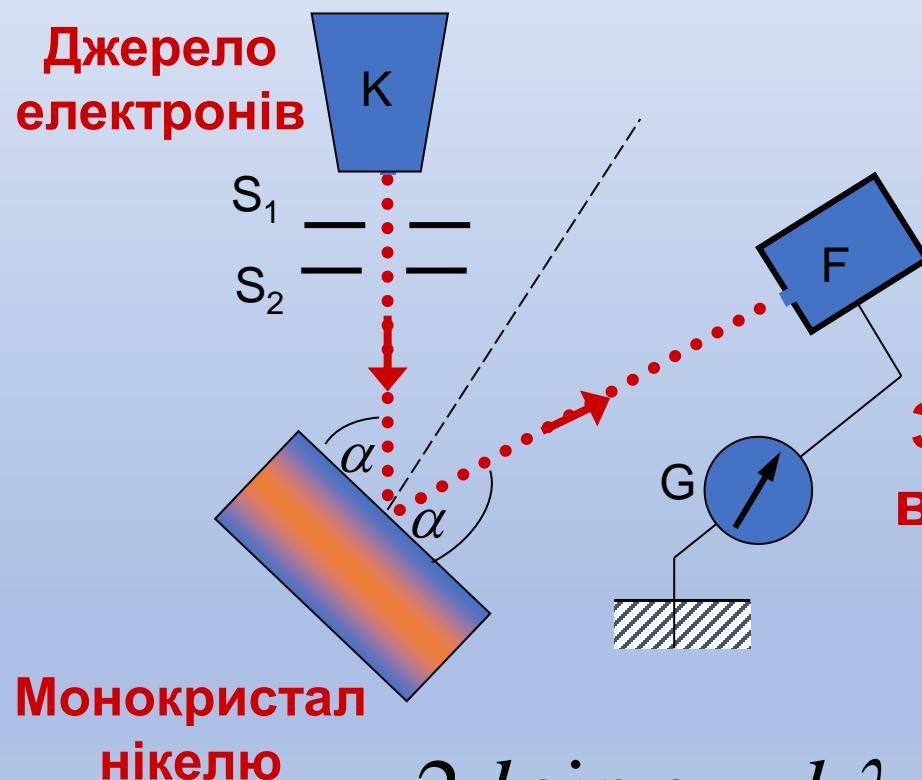
- комптонівська довжина хвилі.

ЕЛЕМЕНТИ КВАНТОВОЇ МЕХАНІКИ

Луї де Бройль

$$\lambda = \frac{h}{p}$$

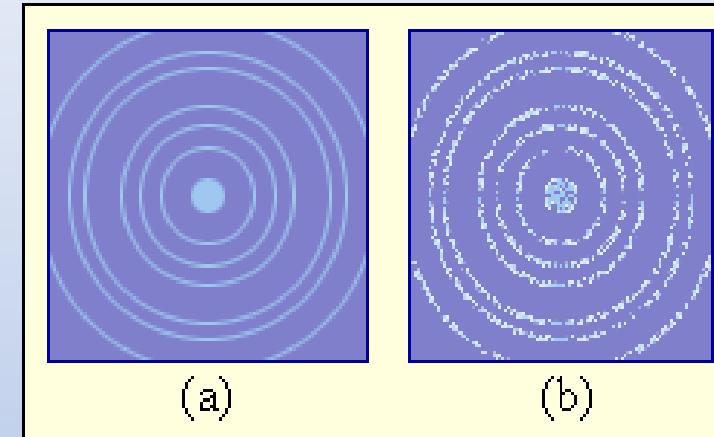
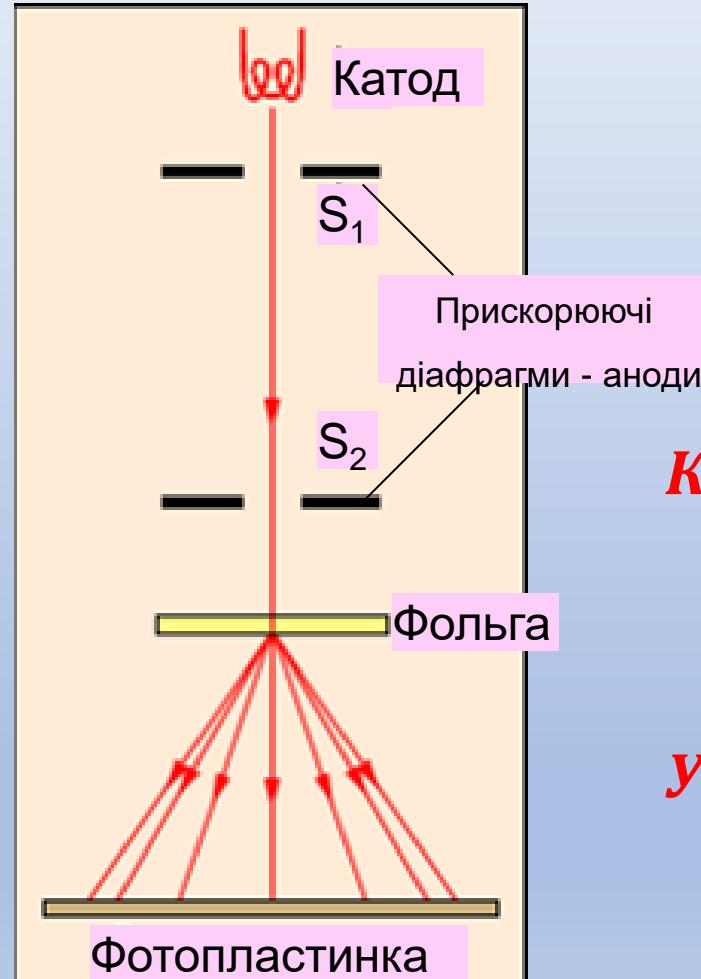
Досліди К. Девіссона та Джермера (1927р.)

Залежність інтенсивності
від прискорюючої напруги
в дослідах Девіссона і
Джермера

$$2d \sin \alpha = k\lambda, \quad k = 1, 2, 3, \dots$$

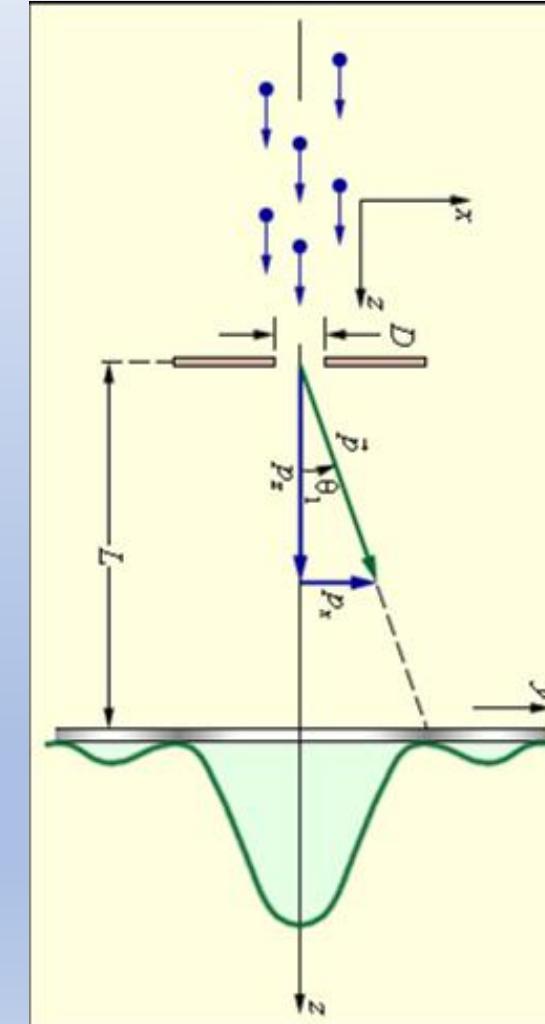
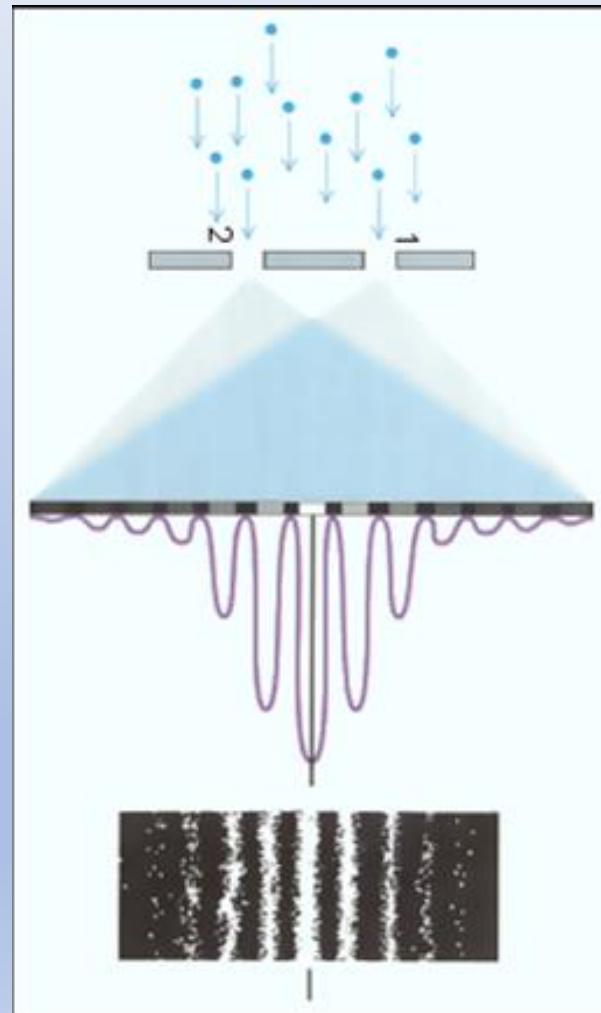
Експерименти Тартаковського і Томсона з дифракції електронів на тонкій полікристалічній фользі із золота (1928р.)

Картина дифракції електронів на полікристалічному зразку при тривалій експозиції (a) та при короткій експозиції (b).

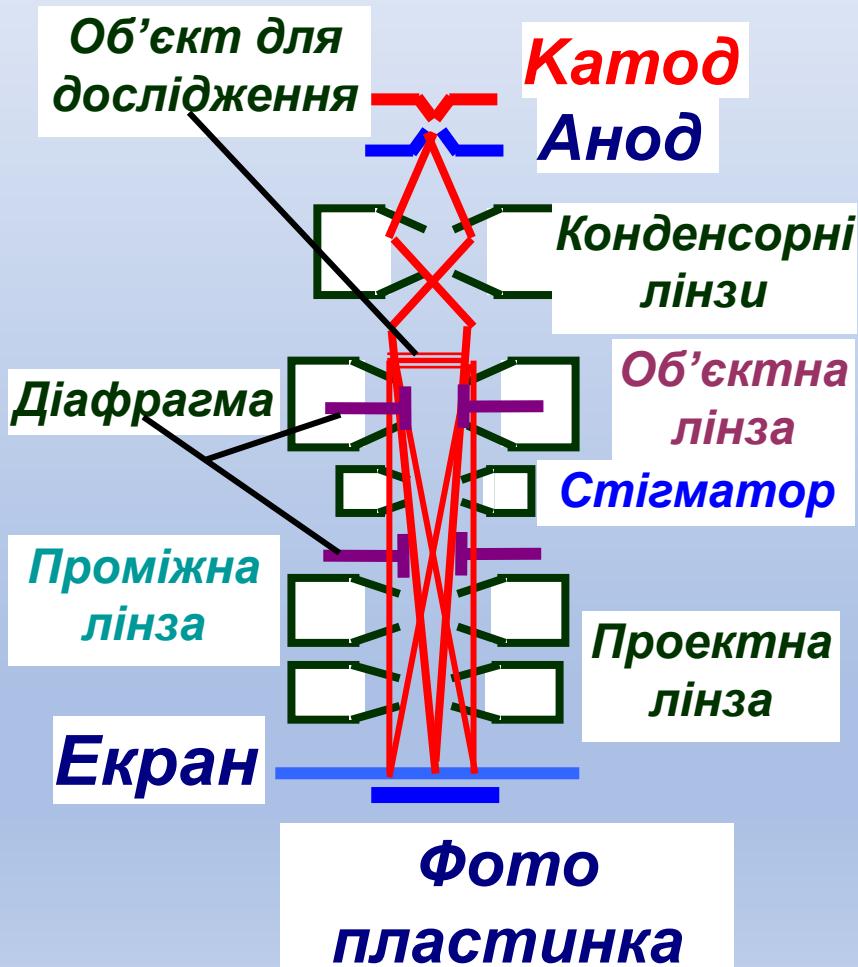
У випадку (b) видно точки попадання окремих електронів на фотопластинку.

Дифракція електронів на одній та на двох щілинах

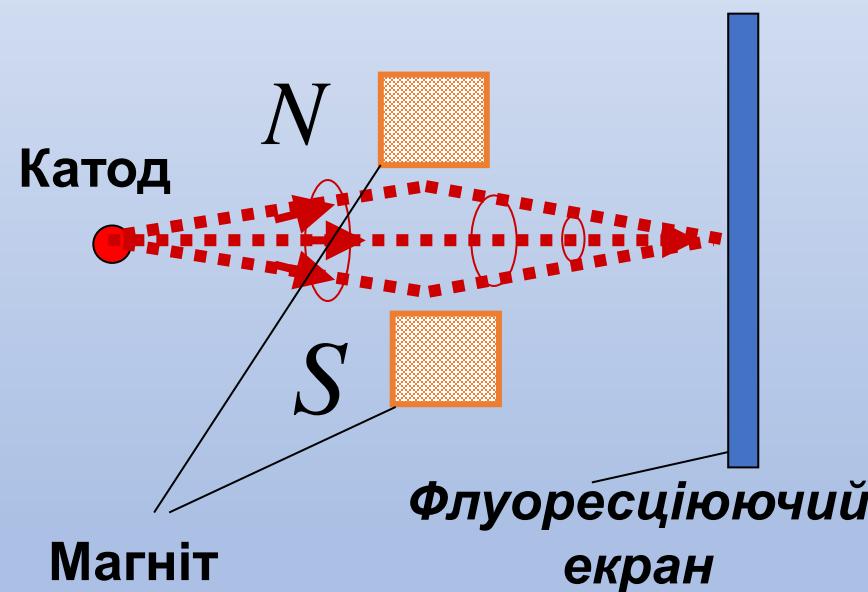
Застосування хвиль де Бройля

Електронний мікроскоп

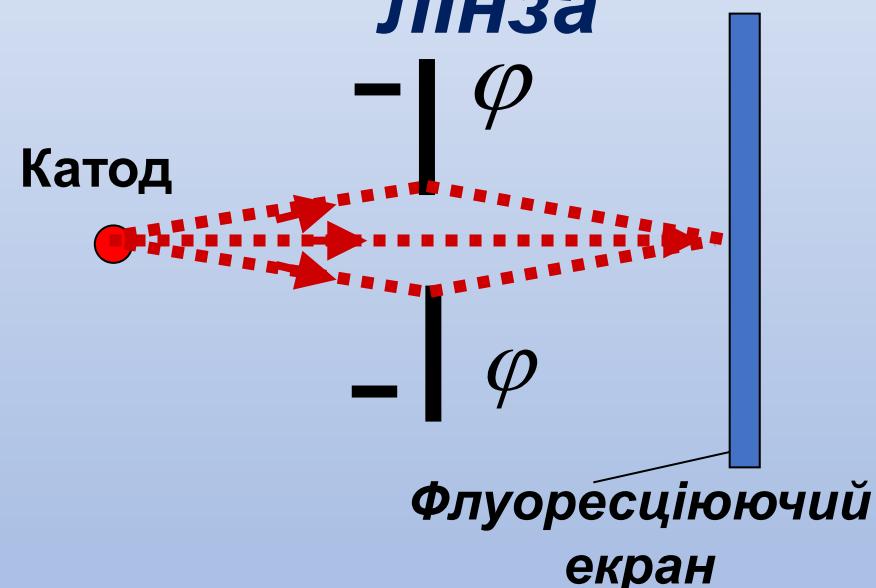

Керування потоками заряджених частинок

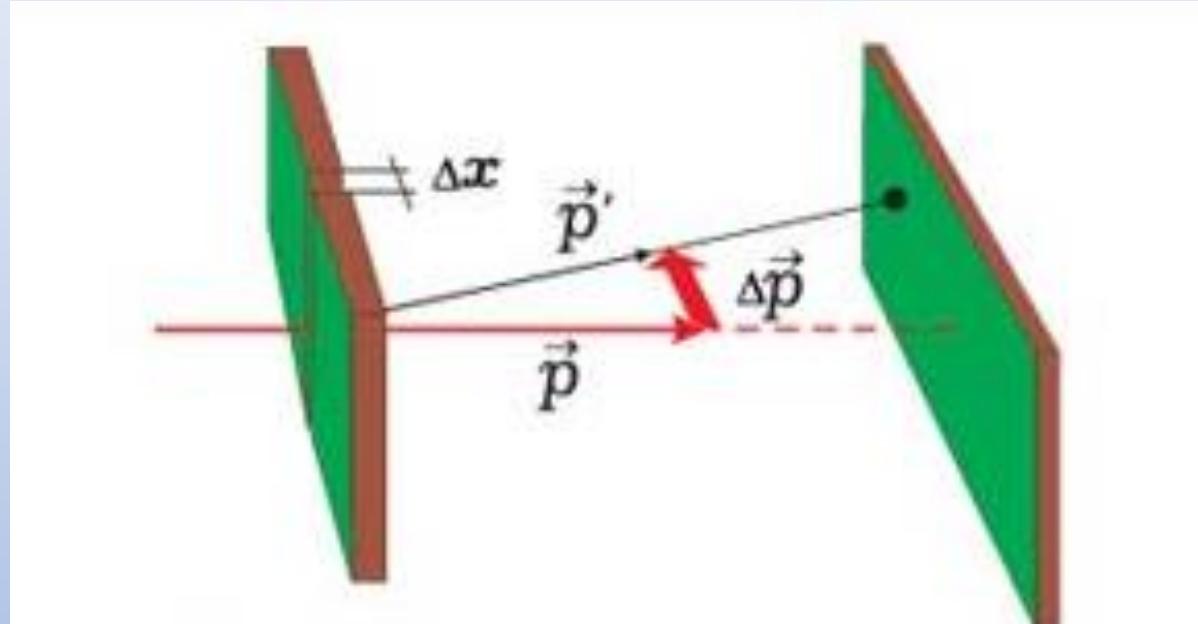
Магнітна лінза

Електростатична лінза

Співвідношення невизначеностей Гейзенберга

$$\Delta x \Delta p \geq h$$

$$\Delta E \cdot \Delta t \geq h$$

$$\frac{h}{\Delta t}$$

$$\Delta t < \frac{h}{E}$$

$$\Delta t > \frac{h}{E}$$

Рівняння Шредінгера

$$\xi = A \cos(\omega t - kx) = A \cos\left(\omega t - \frac{2\pi x}{\lambda}\right)$$

Візьмемо $\xi = \psi$ $\lambda = \frac{h}{p} = \frac{2\pi\hbar}{p}$

$$\omega = 2\pi\nu; \quad E = h\nu = 2\pi\hbar\nu = \hbar\omega$$

$$\psi = A \cos\left[\frac{1}{\hbar}(Et - px)\right]$$

$$\psi = A \exp\left[\left(\frac{i}{\hbar}\right)(px - Et)\right]$$

Рівняння Шредінгера

$$\frac{\partial^2 \psi}{\partial x^2} = A \frac{i^2 p^2}{\hbar^2} e^{\frac{i}{\hbar}(px-Et)} = -\frac{p^2}{\hbar^2} \psi \quad p^2 = -\frac{\hbar^2}{\psi} \frac{\partial^2 \psi}{\partial x^2}$$

$$\frac{\partial \psi}{\partial t} = -A \left(\frac{iE}{\hbar} \right) e^{\frac{i}{\hbar}(px-Et)} \quad E - U = \frac{p^2}{2m}$$

$$\frac{\partial \psi}{\partial t} = -\frac{i^2 E}{\hbar i} \psi \quad E = \frac{\hbar i}{\psi} \frac{\partial \psi}{\partial t}$$

$$-\frac{\hbar^2}{2m} \frac{\partial^2 \psi}{\partial x^2} + U \psi = \hbar i \frac{\partial \psi}{\partial t} \quad -\frac{\hbar^2}{2m} \Delta \psi + U \psi = i \hbar \frac{\partial \psi}{\partial t}$$

Рівняння Шредінгера для стаціонарних станів

$$\psi(x, y, z, t) = \psi(x, y, z) e^{-\frac{i}{\hbar} Et}$$

$$\frac{\partial \psi}{\partial t} = -\frac{iE}{\hbar} \psi e^{-\frac{i}{\hbar} Et} - \frac{\hbar^2}{2m} \frac{\partial^2 \psi}{\partial x^2} + U\psi = E\psi$$

$$\Delta \psi + \frac{2m}{\hbar^2} (E - U) \psi = 0$$

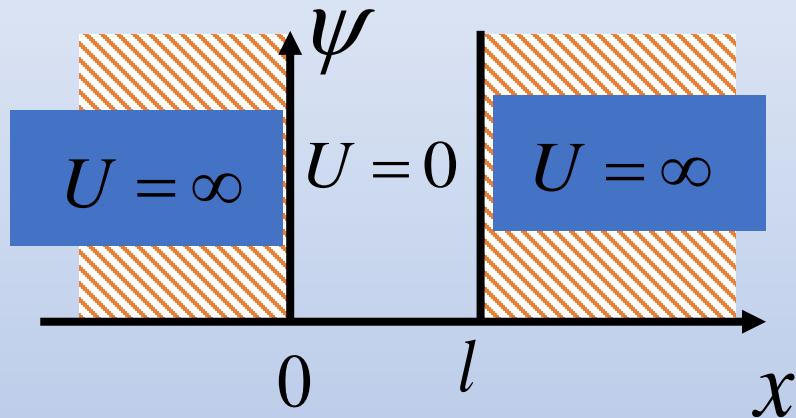
Хвильова функція

$$dP = |\psi|^2 dV$$

$$|\psi|^2 = \frac{dP}{dV}$$

$$\int_0^\infty |\psi|^2 dV = 1$$

ЧАСТИНКА В ОДНОВИМІРНІЙ ПРЯМОКУТНІЙ ПОТЕНЦІАЛЬНІЙ ЯМІ

$$U = 0 \quad (0 \leq x \leq l),$$
$$U = \infty \quad (x \leq 0, x \geq l)$$

ЧАСТИНКА В ОДНОВИМІРНІЙ ПРЯМОКУТНІЙ ПОТЕНЦІАЛЬНІЙ ЯМІ

$$\frac{d^2\psi}{dx^2} + \frac{2m}{\hbar^2}(E - U)\psi = 0$$

$$\psi(0) = \psi(l) = 0$$

ЧАСТИНКА В ОДНОВИМІРНИЙ ПРЯМОКУТНИЙ ПОТЕНЦІАЛЬНИЙ ЯМІ

$$\frac{d^2\psi}{dx^2} + \frac{2m}{\hbar^2} E \psi = 0$$

$$\frac{2mE}{\hbar^2} = k^2$$

$$\frac{d^2\psi}{dx^2} + k^2 \psi = 0$$

$$\psi(x) = A \cos kx + B \sin kx$$

ЧАСТИНКА В ОДНОВИМІРНІЙ ПРЯМОКУТНІЙ ПОТЕНЦІАЛЬНІЙ ЯМІ

$$\psi(0) = 0$$

тоді $A=0$.

$$\psi(l) = 0$$

тоді $B \sin kl = 0$

$$k_n l = \pi n \quad \text{тоді} \quad \sin kl = 0$$

$$k_n = \frac{n\pi}{l} \quad \text{де} \quad n = 1, 2, 3\dots$$

$$k_n = \frac{2\pi}{\lambda_n}$$

Тоді

$$\lambda_n = \frac{2l}{n}$$

ЧАСТИНКА В ОДНОВИМІРНИЙ ПРЯМОКУТНИЙ ПОТЕНЦІАЛЬНИЙ ЯМІ

$$B^2 \int_0^l \sin^2 \frac{n\pi x}{l} dx = 1$$

$$\int_0^l \sin^2 \frac{n\pi x}{l} dx = \frac{1}{2} l$$

$$\psi_n = \sqrt{\frac{2}{l}} \sin \frac{n\pi x}{l} \quad (n = 1, 2, 3, \dots)$$

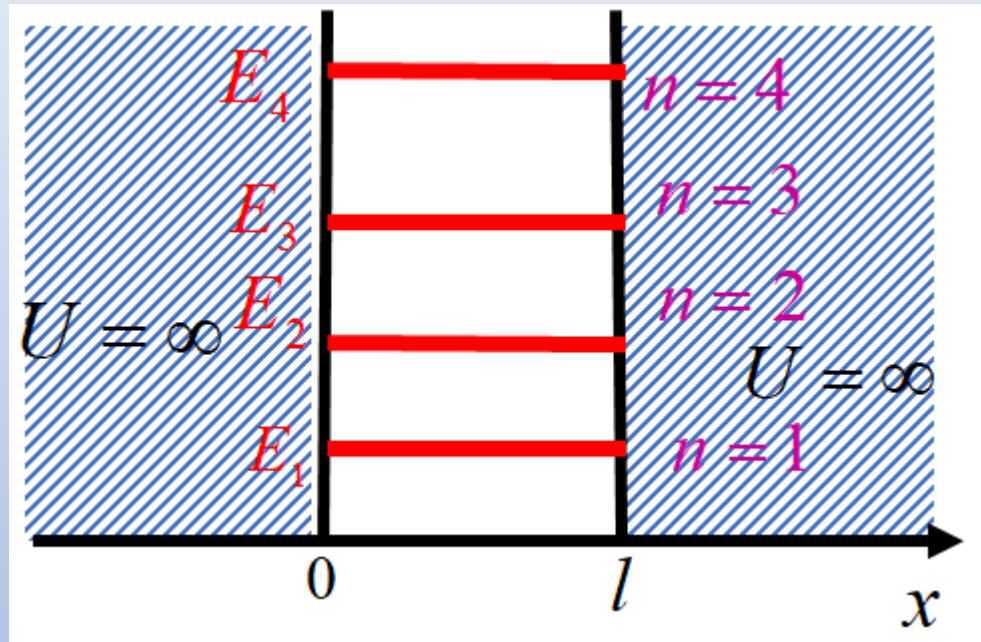
ЧАСТИНКА В ОДНОВИМІРНІЙ ПРЯМОКУТНІЙ ПОТЕНЦІАЛЬНІЙ ЯМІ

$$\frac{2mE}{\hbar^2} = k^2$$

$$k_n = n\pi/l$$

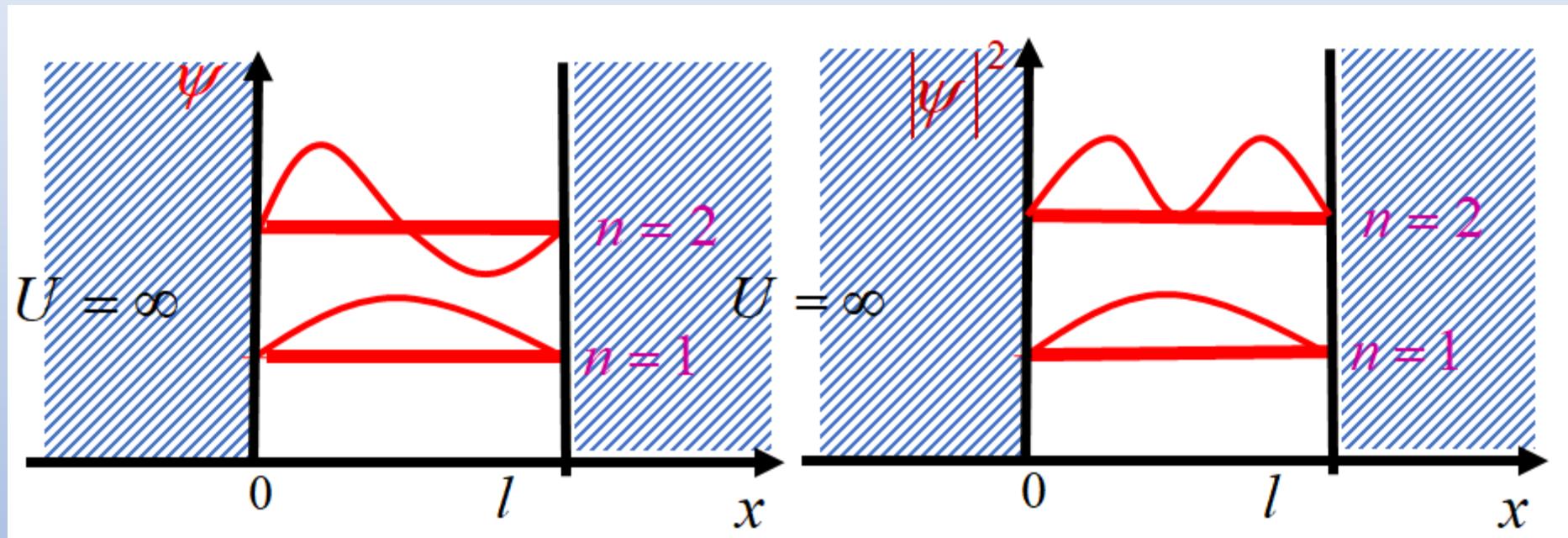
$$E_n = \frac{\hbar^2 k^2}{2m} = \frac{n^2 \hbar^2 \pi^2}{2ml^2}$$

Квантування енергії частинки в потенціальній „ямі”

$$E_n = \frac{\hbar^2 \pi^2}{2ml^2} n^2$$

Квантування - функції та густини вірогідності в потенціальній ямі

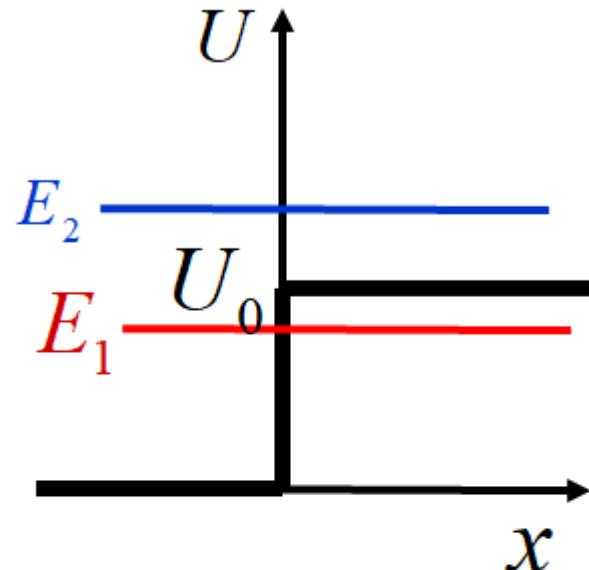

$$n=1; \psi=0, x=\begin{cases} 0 \\ l \end{cases}$$

$$\psi = \max, x = \frac{1}{2}l$$

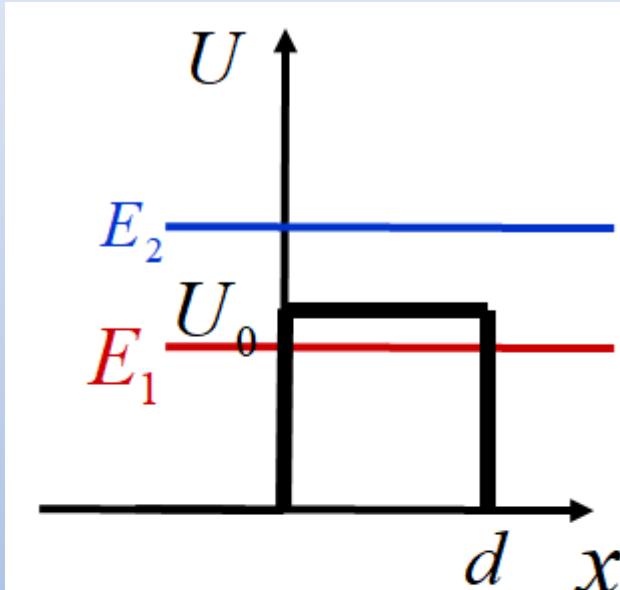
$$n=2; \psi=0, x=\begin{cases} 0 \\ \frac{1}{2}l \\ l \end{cases} \quad \psi = \max, x = \begin{cases} \frac{1}{4}l \\ \frac{3}{4}l \end{cases}$$

ПРОХОДЖЕННЯ ЧАСТИНКИ КРІЗЬ ПОТЕНЦІАЛЬНИЙ БАР'ЄР

Потенціальний
бар'єр у вигляді
сходинки

Рис.1

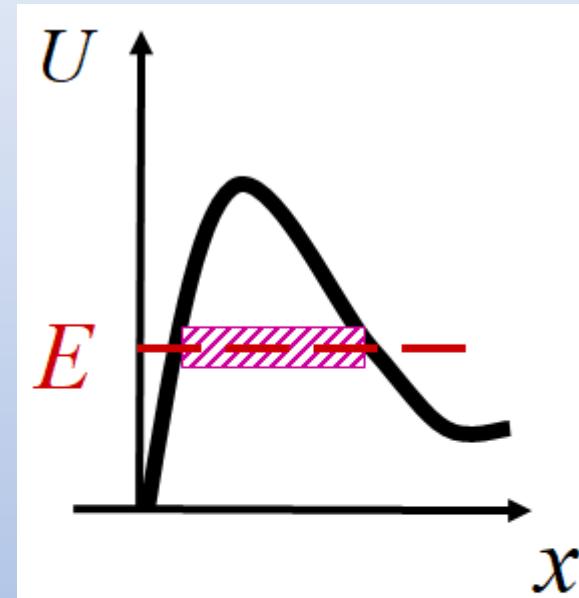

Потенціальний
бар'єр конечної
ширини

Рис. 2

Тунельний ефект

$$D \approx \exp \left[-\left(d/\hbar \right) \sqrt{8m(U_0 - E)} \right]$$

Тунельний
ефект

Рис. 3

Квантовий гармонічний осцилятор

$$F = -kx \quad U = \frac{kx^2}{2} \quad \omega = \sqrt{\frac{k}{m}} \quad U = \frac{m\omega^2 x^2}{2}$$

$$\frac{\partial^2 \psi}{\partial x^2} + \frac{2m}{\hbar^2} \left(E - \frac{m\omega^2 x^2}{2} \right) \psi = 0$$

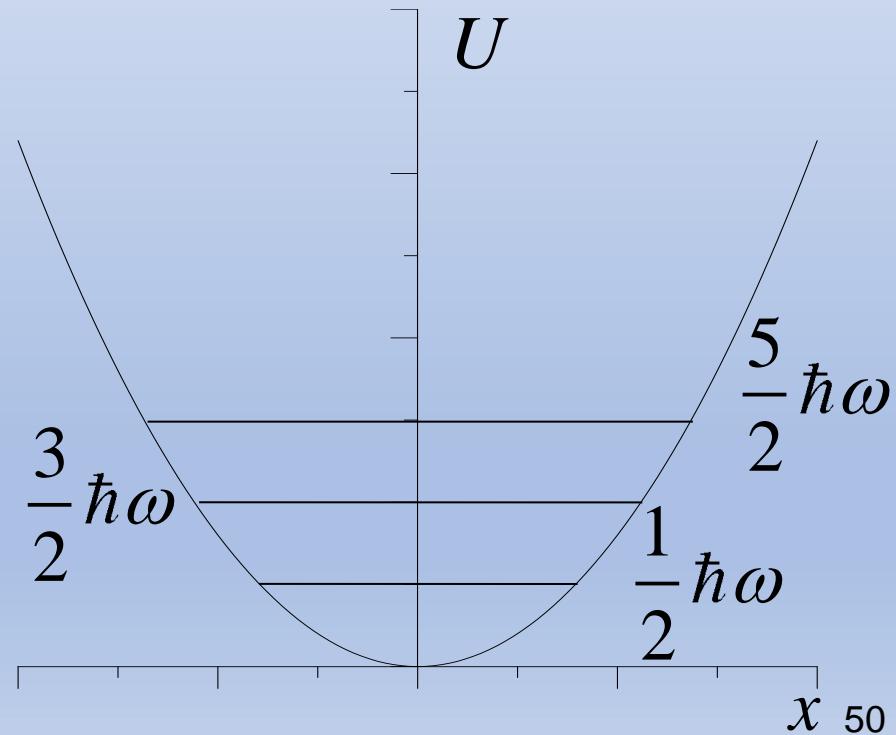
$$\psi_1 = e^{-\frac{m\omega}{2\hbar}x^2} \quad E_1 = \frac{3}{2}\hbar\omega$$

$$\psi_2 = 2e^{-\frac{m\omega}{2\hbar}x^2} \quad E_2 = \frac{5}{2}\hbar\omega$$

Квантовий гармонічний осцилятор

$$E_n = \left(n + \frac{1}{2} \right) \hbar \omega \quad n = 0, 1, 2, 3, \dots$$

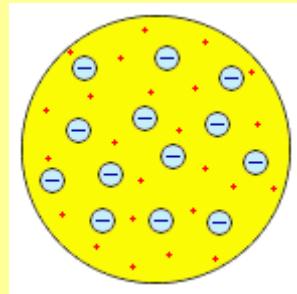
$$\Delta n = \pm 1$$

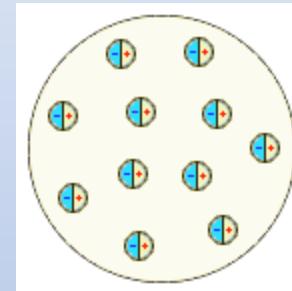
Будова атому

1) 1901 р. Жан Перрен - ядерно-планетарна будова атома

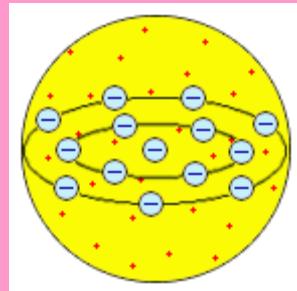
2) 1902 р. У. Томсон (лорд Кельвін).

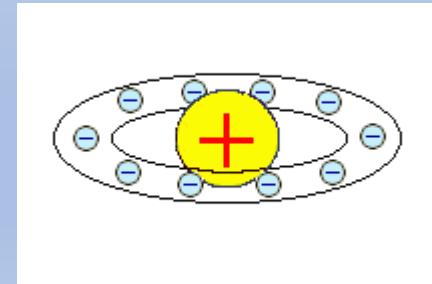
4) 1903 р. Філіп фон Ленард

3) 1903 р. Дж. Дж. Томсон.

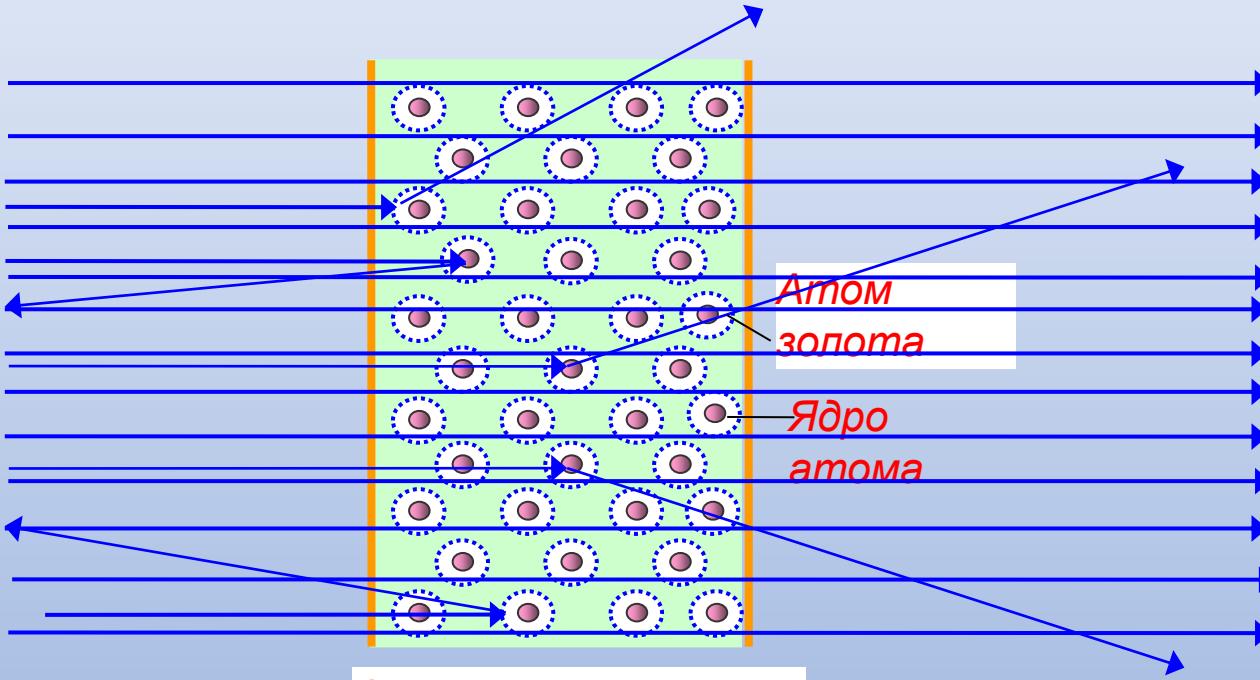

5) 1904р. Хантаро Нагаока

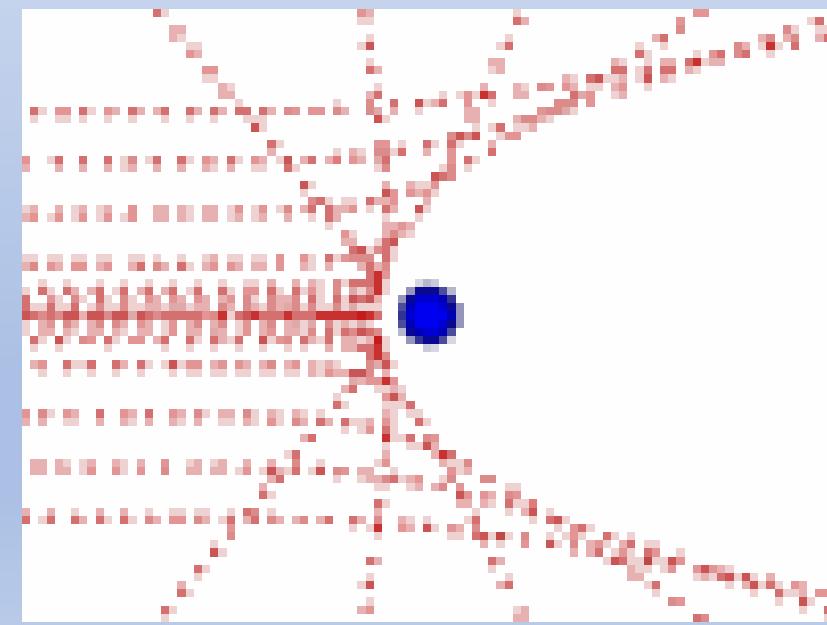
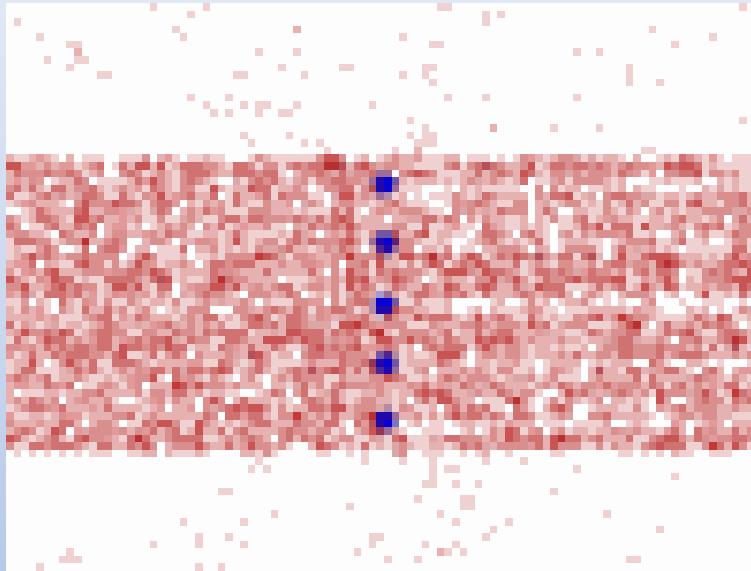

Дослід Резерфорда з дослідження будови атома

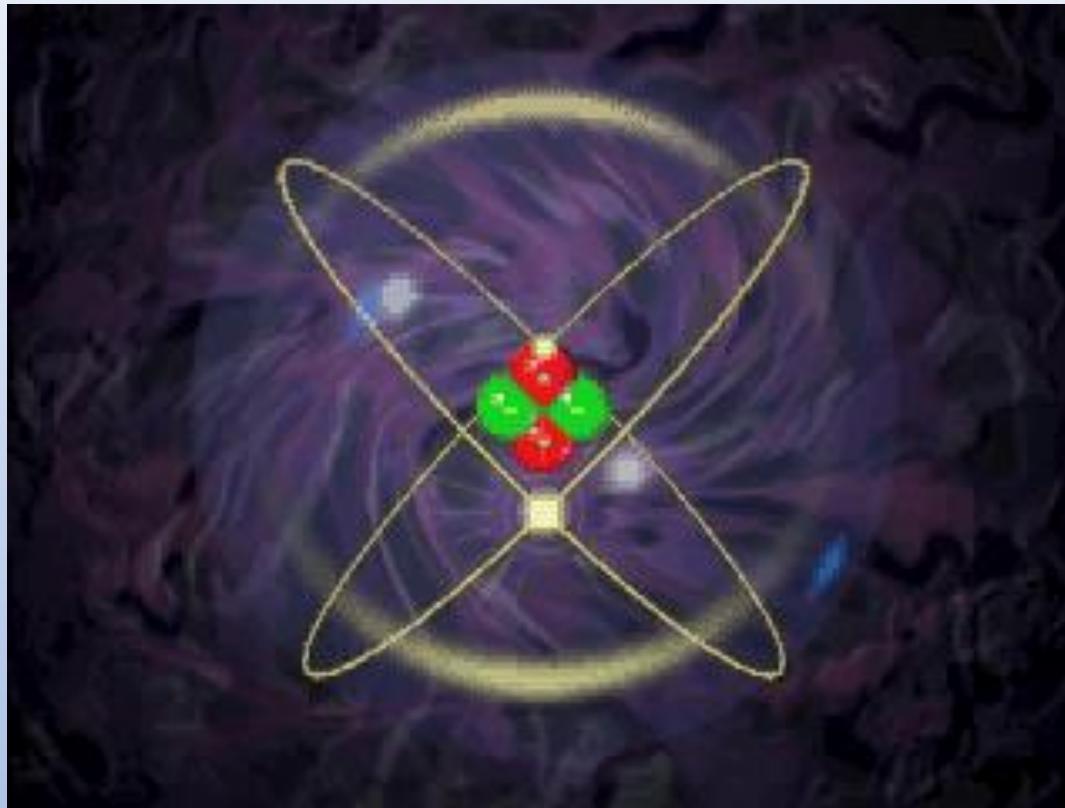
Пучок альфа - частинок

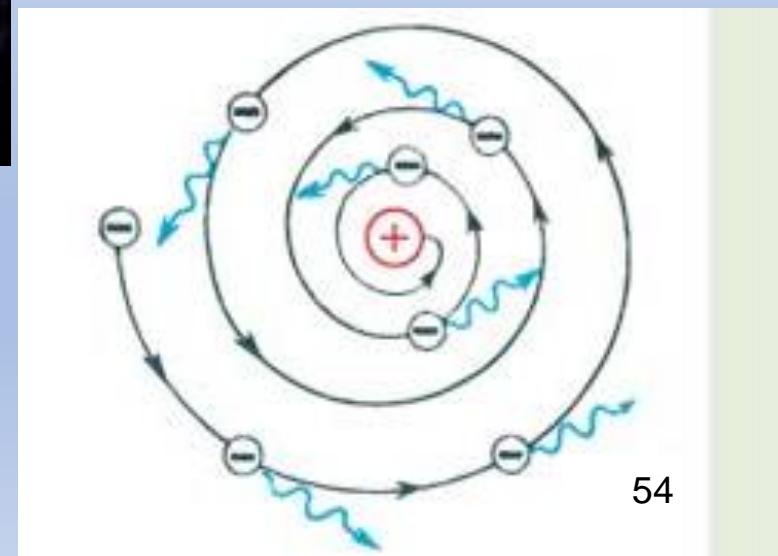
Дослід Резерфорда

Планетарна модель атома Резерфорда

Нестабільність атома Резерфорда

Квантові постулати Бора

Перший постулат Бора

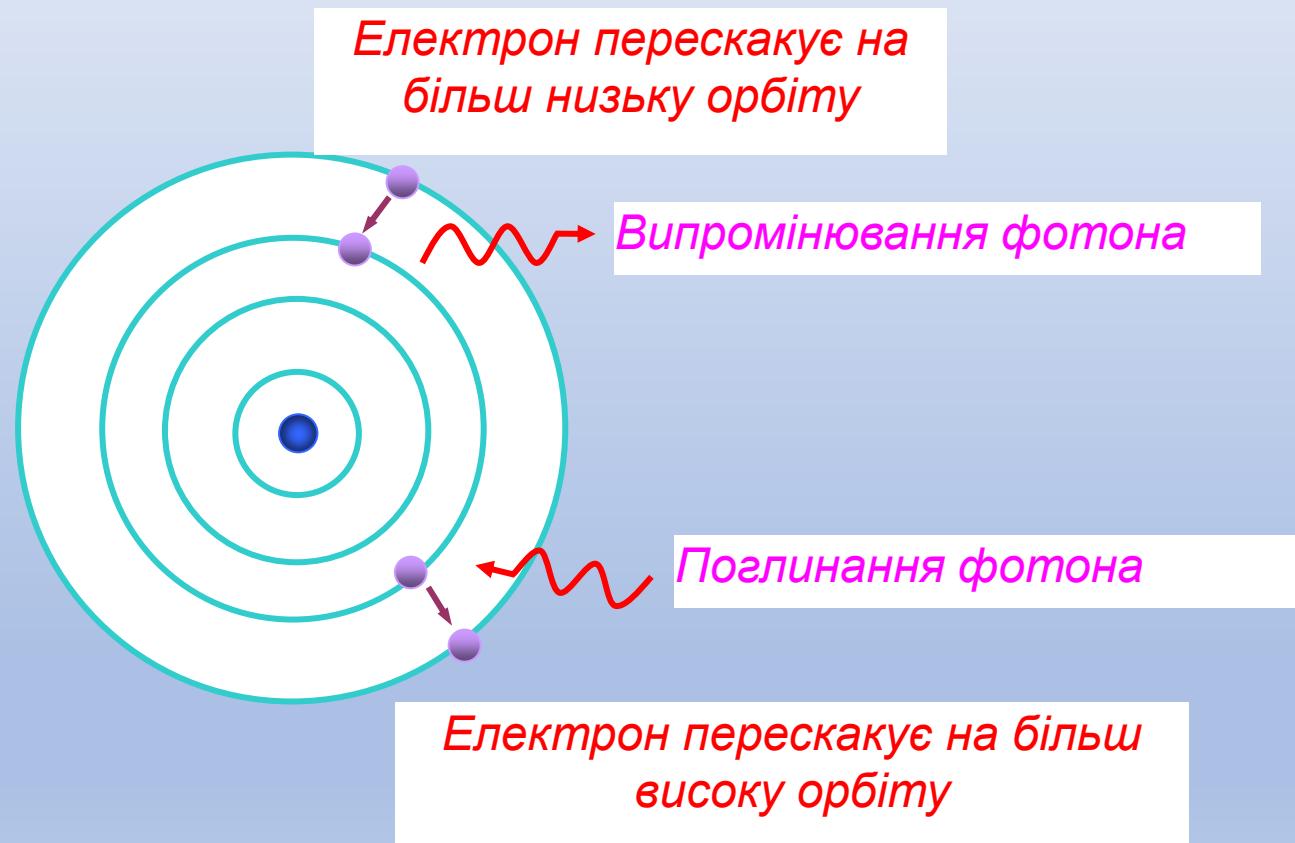
$$L = mVr = \hbar n$$

де $(n=1, 2, 3, \dots)$

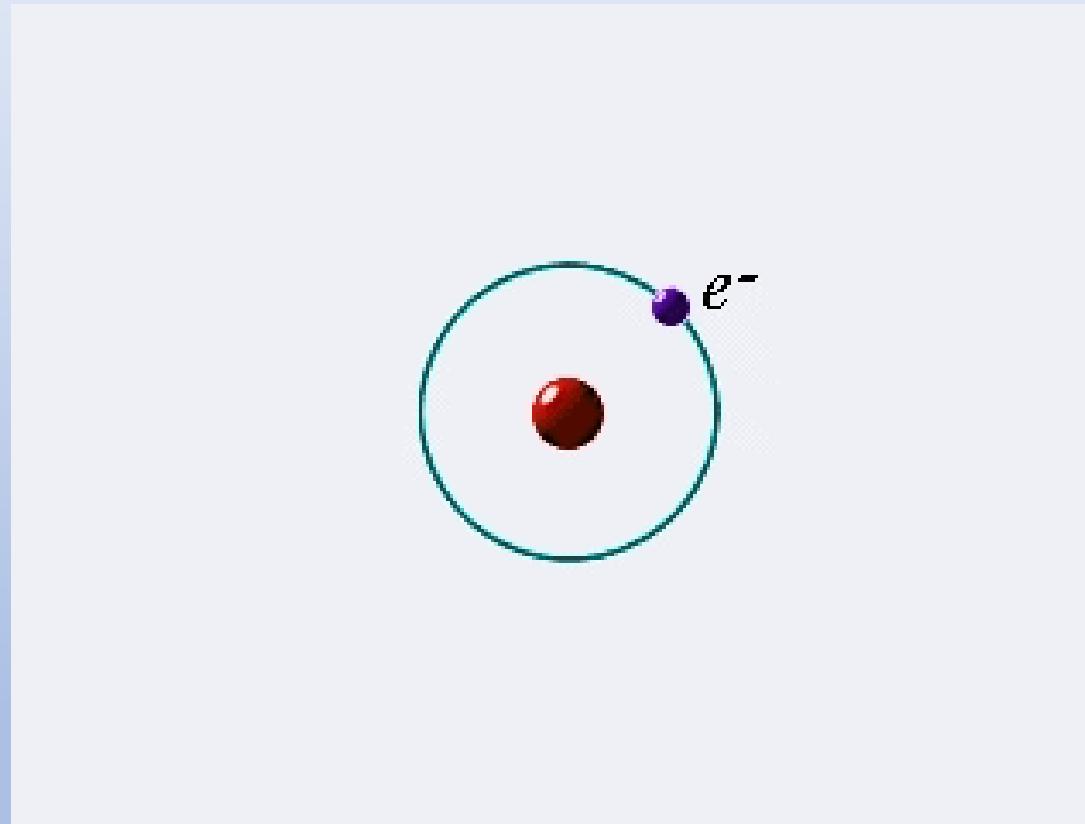
Другий постулат Бора

$$\Delta E = h\nu$$

АТОМ ВОДНЮ В ТЕОРІЇ БОРА

Атом водню в теорії Бора

Формула Бальмера

$$F=ke^2/r^2$$

$$F=mV^2/r$$

$$mVr = n\hbar$$

$$mV^2/r = ke^2/r^2$$

$$mV^2r = ke^2$$

Формула Бальмера

$$V = ke^2 / n\hbar$$

$$r = n^2 \hbar^2 / m k e^2 ; r_b = 0,529 \text{ \AA}$$

$$k = 1 / 4\pi\epsilon_0$$

$$\hbar = h / 2\pi$$

$$W = W_k + W_p$$

$$W_k = mV^2/2; W_p = -ke^2/r$$

$$W = mV^2/2 - ke^2/r.$$

$$W = -mk^2e^4/2\hbar^2n^2.$$

$$W_i = mk^2e^4/2\hbar^2$$

$$W = -W_i/n^2.$$

$$\hbar\omega = -W_i(1/n^2 - 1/m^2).$$

$$\omega = R(1/m^2 - 1/n^2),$$

$$\partial e \text{ } R = W_i/\hbar = 2,07 \cdot 10^{16} \text{ } c^{-1}$$

m = 1 - серія Лаймана, (n =2,3,4...)

m = 2 - серія Бальмера, (n =3,4,5...)

m = 3 - серія Пашена, (n =4,5,6...)

m = 4 - серія Брэкета, (n =5,6,7...)

m = 5 - серія Пфунда, (n =6,7,8...)

$$\omega = R (1/2^2 - 1/n^2),$$

Формула Бальмера

$$\hbar\omega = - W_i (1/n^2 - 1/m^2).$$

$$\omega = R (1/m^2 - 1/n^2), \text{ где } R = W_i / \hbar = 2,07 \cdot 10^{16} \text{ c}^{-1}$$

m = 1 - серія Лаймана, (n = 2,3,4...)

m = 2 - серія Бальмера, (n = 3,4,5...)

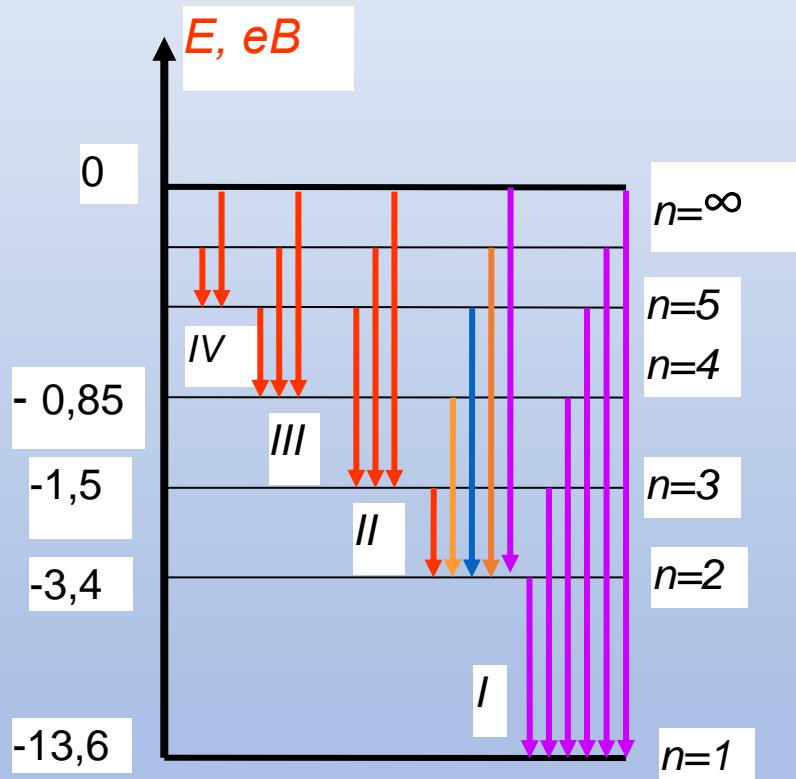
m = 3 - серія Пашена, (n = 4,5,6...)

m = 4 - серія Брэкета, (n = 5,6,7...)

m = 5 - серія Пфунда, (n = 6,7,8...)

$$\omega = R (1/2^2 - 1/n^2).$$

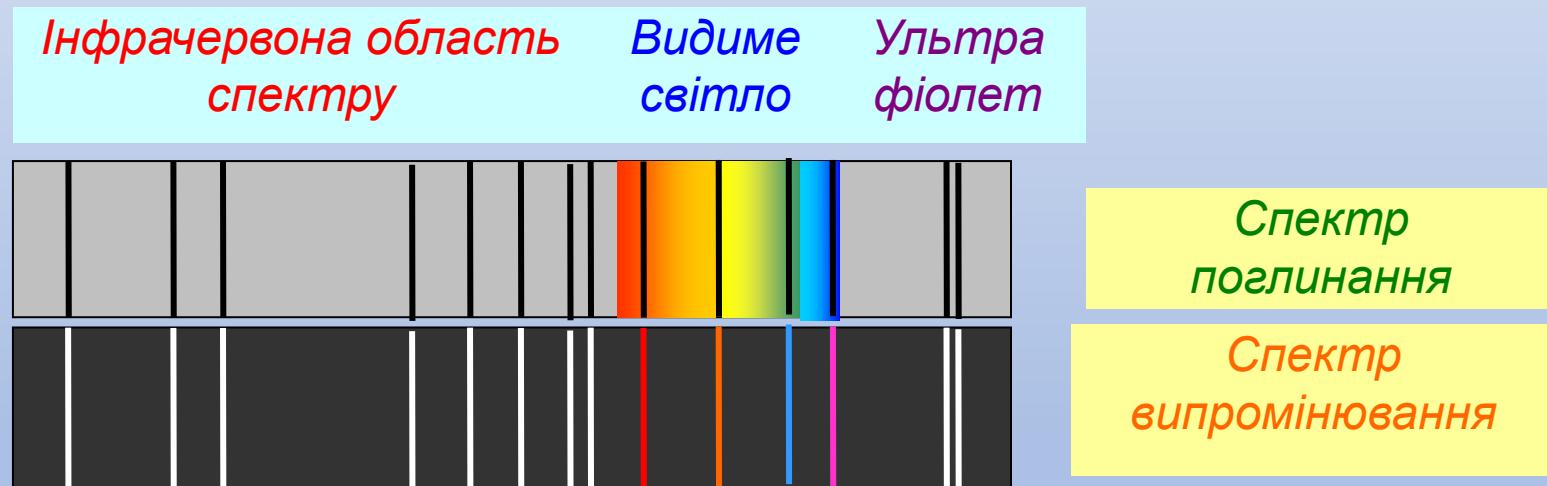
Енергетичний спектр атома водню

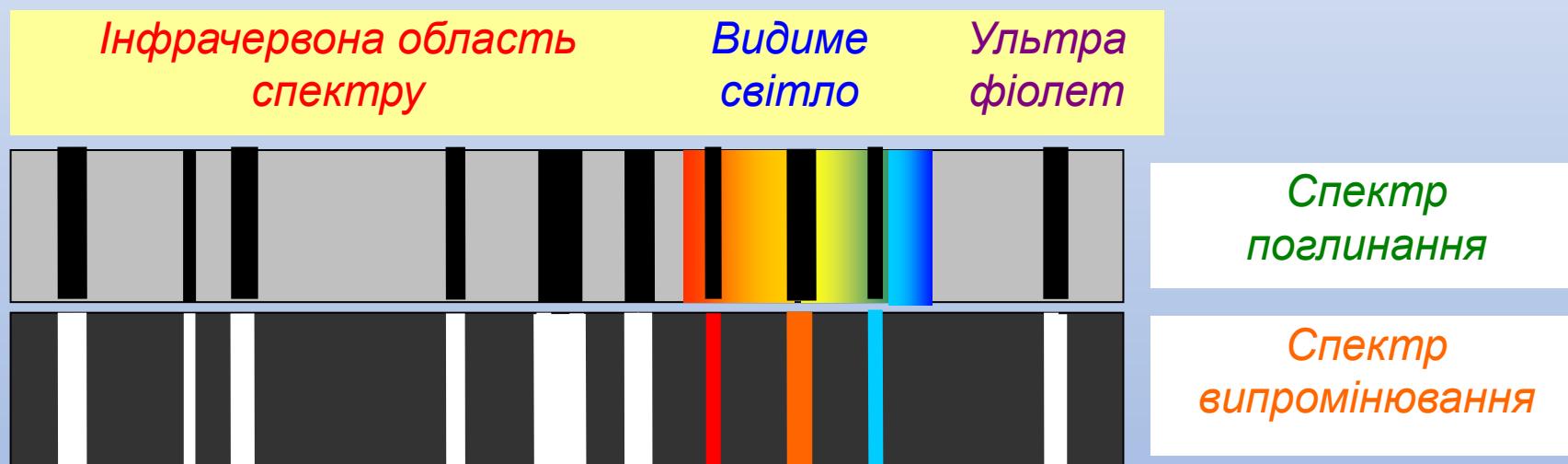
Спектр атому водню

- I – серія Лаймана;
- II – серія Бальмера;
- III – серія Пашена;
- IV – серія Брэкета;
- V – серія Пфунда.

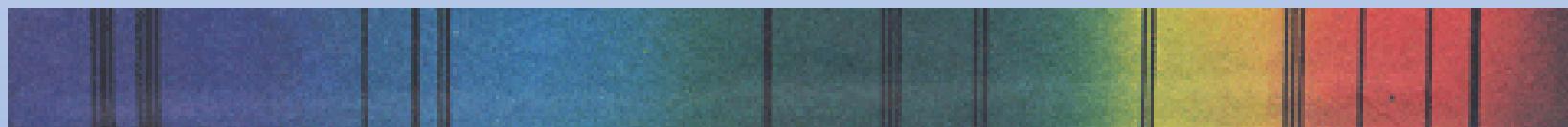
ЛІНІЙЧАСТИЙ СПЕКТР АТОМА ВОДНЮ

СМУГАСТИЙ СПЕКТР

СУЦІЛЬНИЙ СПЕКТР

Уїльям Воластон у 1802 р. спостерігав темні лінії у сонячному спектрі, але знехтував спостереженнями. У 1814 р. ці лінії незалежно виявив та докладно описав Фраунгофер, який вперше застосував для отримання спектра дифракційну решітку.

АТОМ ВОДНЮ В КВАНТОВІЙ МЕХАНІЦІ

$$U = -\frac{1}{4\pi\epsilon_0} \frac{e^2}{r}$$

$$\Delta\psi + \frac{2m_e}{\hbar^2} \left(E + \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \frac{e^2}{r} \right) \psi = 0$$

$$x, y, z \rightarrow r, \theta, \varphi$$

АТОМ ВОДНЮ В КВАНТОВІЙ МЕХАНІЦІ

$$\Delta_{r,\theta,\varphi}\psi(r,\theta,\varphi) + \frac{2m_e}{\hbar^2} \left(E + \frac{1}{4\pi\varepsilon_0} \frac{e^2}{r} \right) \psi(r,\theta,\varphi) = 0$$

$$\psi(r,\theta,\varphi) \rightarrow \psi_{n,l,m}$$

n=1,2,3... - головне квантове число.

$$E_n = - \left(\frac{1}{4\pi\varepsilon_0} \right)^2 \frac{m_e e^4}{2\hbar^2} \frac{1}{n^2}$$

Азимутальне квантове число

$$l = 0; 1; 2; \dots (n-1) \quad L_l = \sqrt{l(l+1)}\hbar$$

Магнітне квантове число т

$$m = -l, -l+1, -l+2, \dots -1, 0, +1, \dots l-1, l$$

$$p_m = -\gamma_l L_l = \frac{eL_l}{(2m_e)}$$

$\gamma_l = \frac{e}{(2m_e)}$ - гіромагнітне відношення.

$$L_{lz} = m\hbar$$

Спін

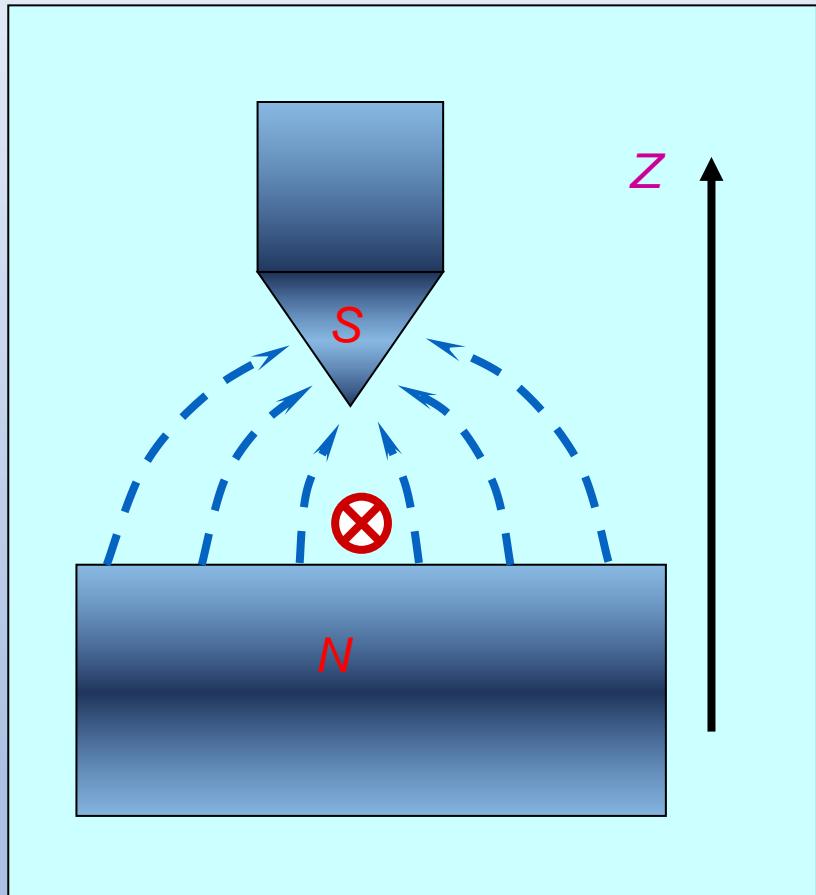
$$\mu_B = \frac{e\hbar}{(2m_e)} = 9,274 \cdot 10^{-24} \text{ Дж/}T_{л}$$

$$L_s = \sqrt{s(s+1)}\hbar \quad s = \pm \frac{1}{2}$$

$$L_j = \sqrt{j(j+1)}\hbar \quad j = \left| l \pm \frac{1}{2} \right|$$

$$L_j = L_l + s$$

Дослід Штерна – Герлаха

Прилад Штерна -
Герлаха

АТОМ ВОДНЮ В КВАНТОВІЙ МЕХАНІЦІ

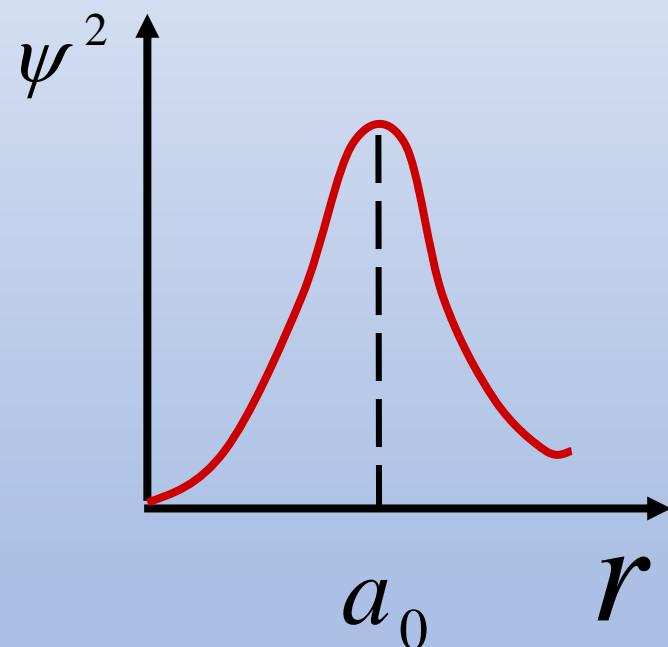
$(l = 0)$ *s - стан;*

$(l = 1)$ *p - стан;*

$(l = 2)$ *d - стан;*

$(l = 3)$ *f - стан, та т.д.*

ОСНОВНИЙ СТАН АТОМУ ВОДНЮ

$$E_1 = -\frac{m_e e^4}{(8\hbar^2 \epsilon_0^2)}$$

ПРИНЦИП ПАУЛІ **(принцип виключення)**

$$Z(n, l, m)=2$$

ПРАВИЛО МАДЕЛУНГА

$$n + l$$

$$E_{n_1+l_1} > E_{n_2+l_2}$$

$$n_1 + l_1 = n_2 + l_2$$

$$n_1 > n_2$$

$$Z(n) = \sum_{l=0}^{l=n-1} 2(2l+1) = [2(n-1)+2]n = 2n^2$$

$$Z(n, l) = 2(2l+1)$$

ПРИНЦИП ПАУЛІ

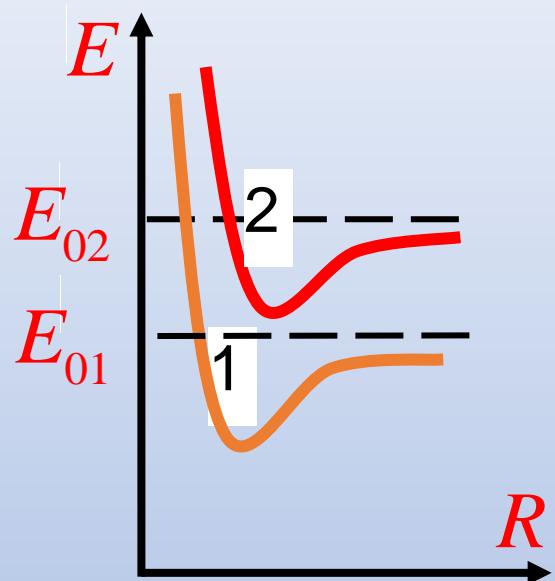
<i>n</i>	Шар	<i>Кількість електронів у станах</i>					Максимальна кількість електронів
		s <i>(l=0)</i>	p <i>(l=1)</i>	d <i>(l=2)</i>	f <i>(l=3)</i>	g <i>(l=4)</i>	
1	K	2	-	-	-	-	2
2	L	2	6	-	-	-	8
3	M	2	6	10	-	-	18
4	N	2	6	10	14		32
5	O	2	6	10	14	18	50

Періодична система хімічних елементів Д.І.Менделєєва

P	Групи елементів							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1	1H водень							2He гелій
2	3Li літій	4Be берилій	5B бор	6C вуглець	7N азот	8O кисень	9F фтор	10Ne неон

Енергія молекули

$$E = E_e + E_g + E_r$$

Рисунок 1

Залежність енергії двохатомної молекули від відстані між ядрами для основного (крива 1) і збудженого (крива 2) станів

Коливальна енергія

$$E_g = \left(\vartheta + \frac{1}{2}\right) \hbar \omega_g \quad \Delta \vartheta = \pm 1$$

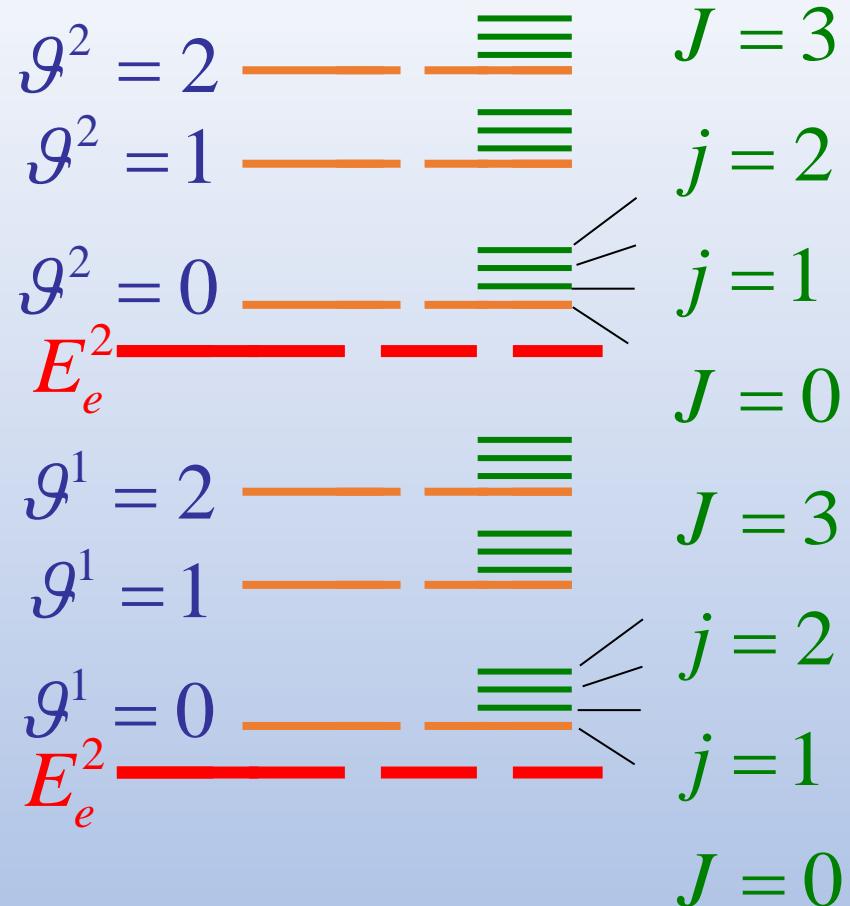
Обертальна енергія

$$E_r = \frac{I \omega_r^2}{2} = \frac{(I \omega_r)^2}{2I} = \frac{L^2}{2I} \quad L_l = \sqrt{J(J+1)} \hbar$$

$$E_r = \frac{L^2}{2I} = \frac{\hbar^2 J(J+1)}{2I} \quad l = 0; 1; 2; \dots (n-1) \quad \Delta J = \pm 1$$

$$E = E_e + \left(\vartheta + \frac{1}{2}\right) \hbar \omega_g + \frac{\hbar^2 J(J+1)}{2I}$$

$$E_e \gg E_g \gg E_r$$

$$\Delta E = E_2 - E_1 = \Delta E_e + \Delta E_g + \Delta E_r$$

$$\Delta E_e \gg \Delta E_g \gg \Delta E_r$$

ОБЕРТАЛЬНІ СПЕКТРИ

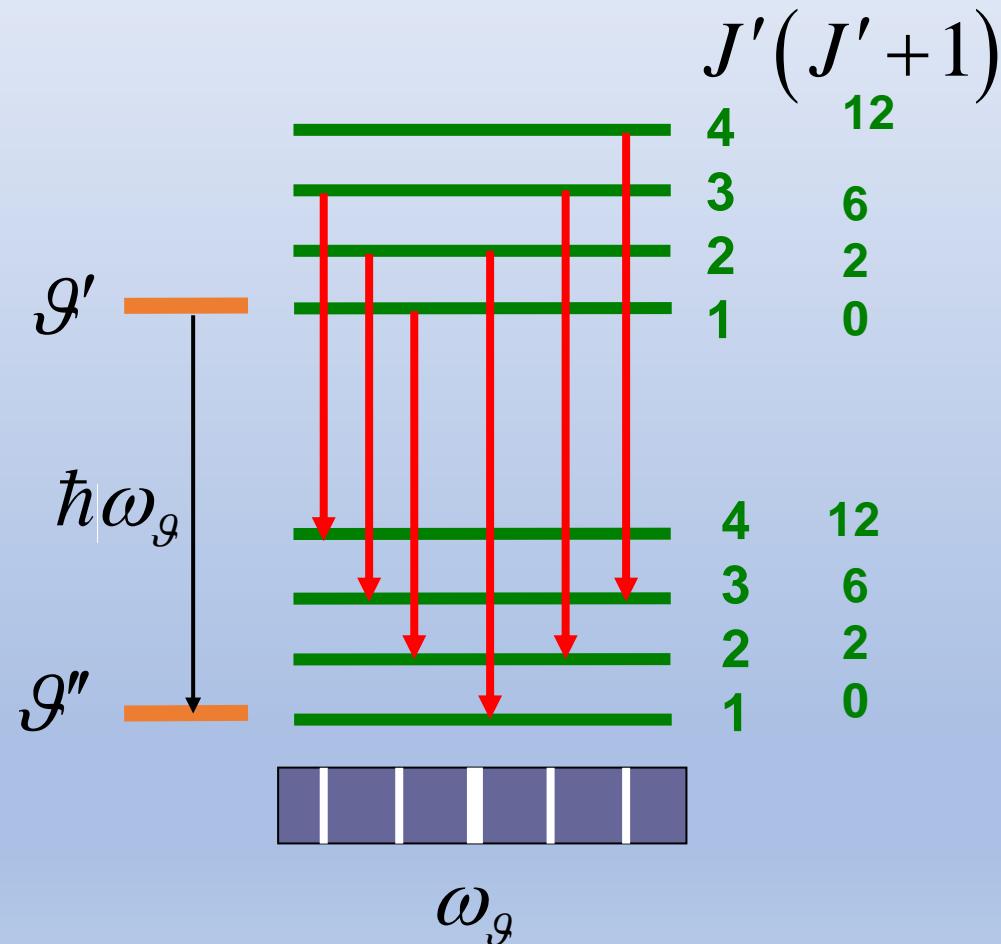

$$E_r = \frac{\hbar^2 J(J+1)}{2I}$$

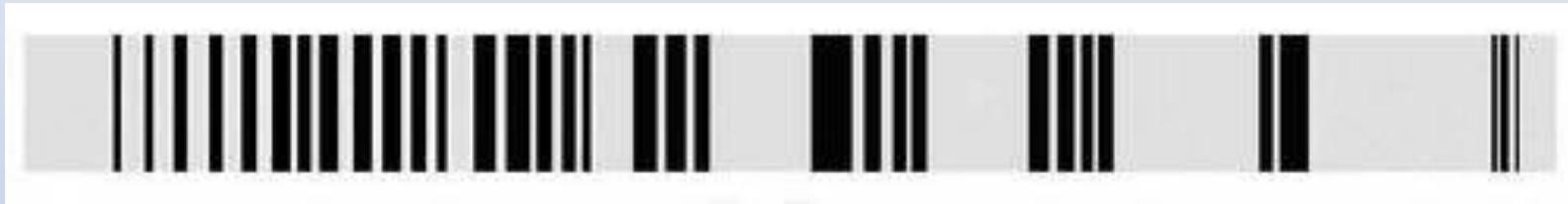
ω_1 $2\omega_1$ $3\omega_1$ $4\omega_1$ $5\omega_1$

Схема виникнення
обертальної смуги

КОЛІВАЛЬНО-ОБЕРТАЛЬНІ СПЕКТРИ

ЕЛЕКТРОННО - КОЛИВАЛЬНІ СПЕКТРИ

$$\Delta E_e \neq 0$$

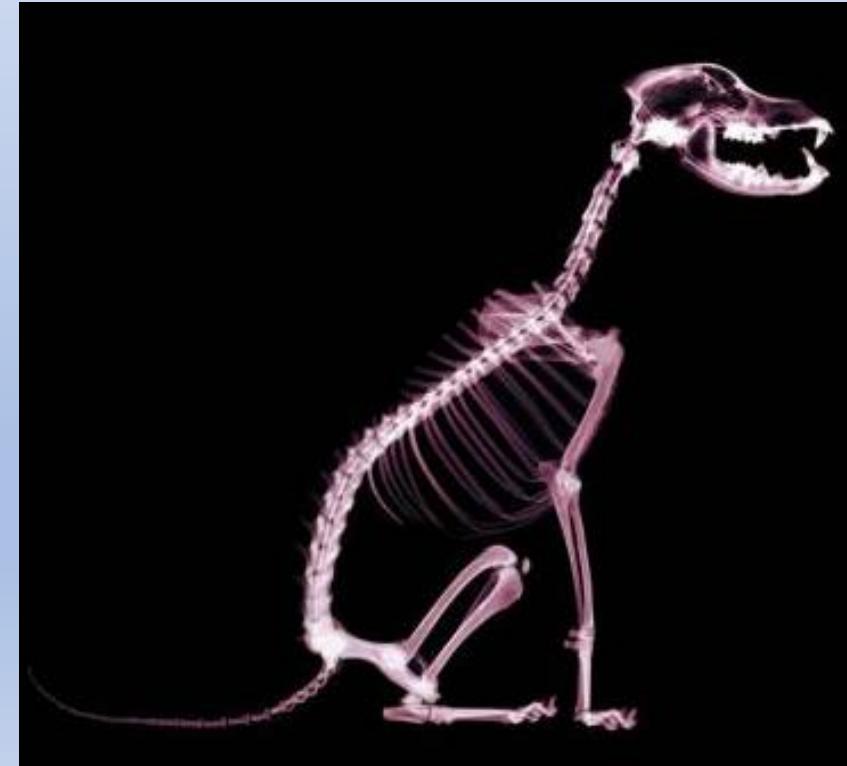
$$\Delta E_g \neq 0$$

$$\Delta E_r \neq 0$$

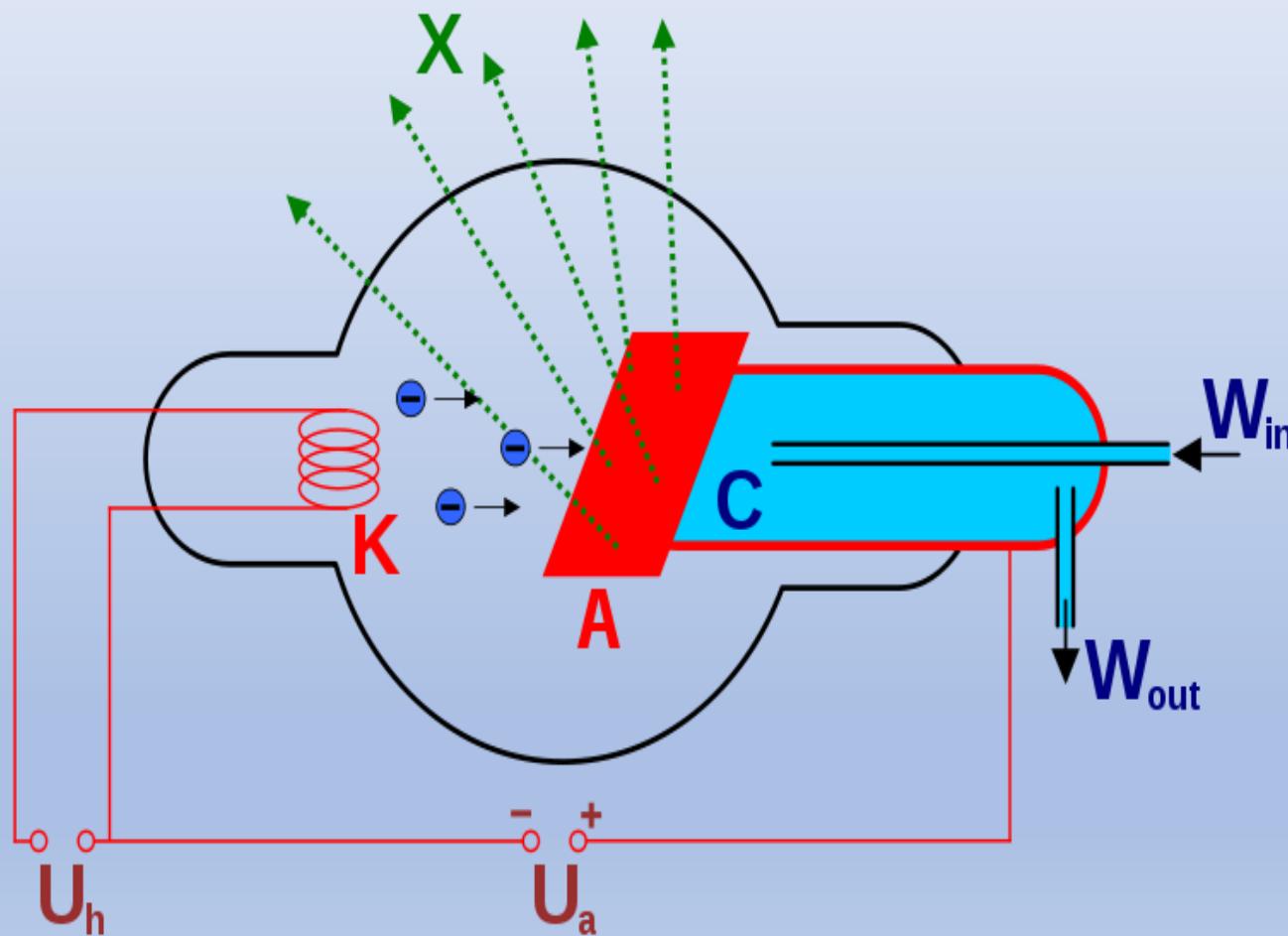
Рентгенівські промені

λ : від 10^{-5} нм до 100
нм

РЕНТГЕНІВСЬКА ТРУБКА

Рентгенівські промені

Загальний вигляд рентгенівських трубок для структурного аналізу (а), дефектоскопії (б) і медичної рентгенодіагностики (в).

**Рентгенівська
фотографія
(рентгенограма) руки
своєї дружини,
зроблена
В. К. Рентгеном**

Гальмівне випромінювання

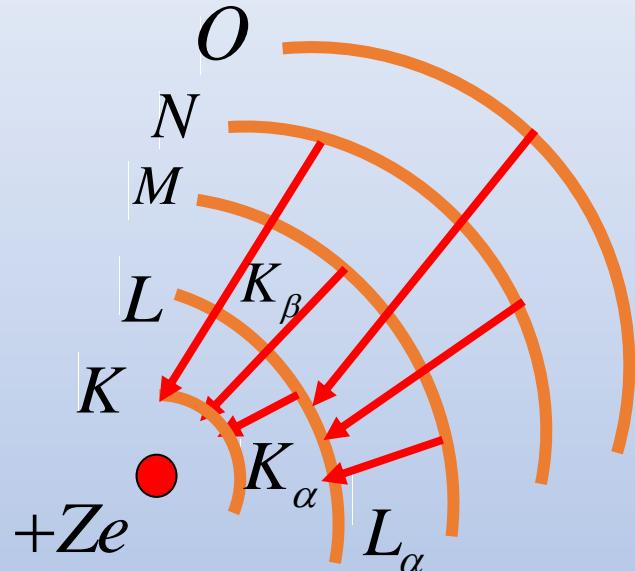
$$A = eU$$

$$A = eU = h\nu = \frac{hc}{\lambda_K}$$

$$\lambda_K = \frac{hc}{eU}$$

Схема виникнення характеристичних рентгенівських спектрів

K-, L-, M-...електронні оболонки

$$\sqrt{\omega} = C(Z - \sigma)$$

$$C = \sqrt{R \left(\frac{1}{n^2} - \frac{1}{m^2} \right)}$$

$\omega = 2\pi\nu$ - циклічна частота випромінювання;

Z - порядковий номер хімічного елемента;

σ - стала екранування

Закон Мозлі

Для ліній K_α

$$\omega_{K_\alpha} = R(Z-1)^2 \left(\frac{1}{1^2} - \frac{1}{2^2} \right)$$

Для ліній K_β

$$\omega_{K_\beta} = R(Z-1)^2 \left(\frac{1}{1^2} - \frac{1}{3^2} \right)$$

Для ліній L_α

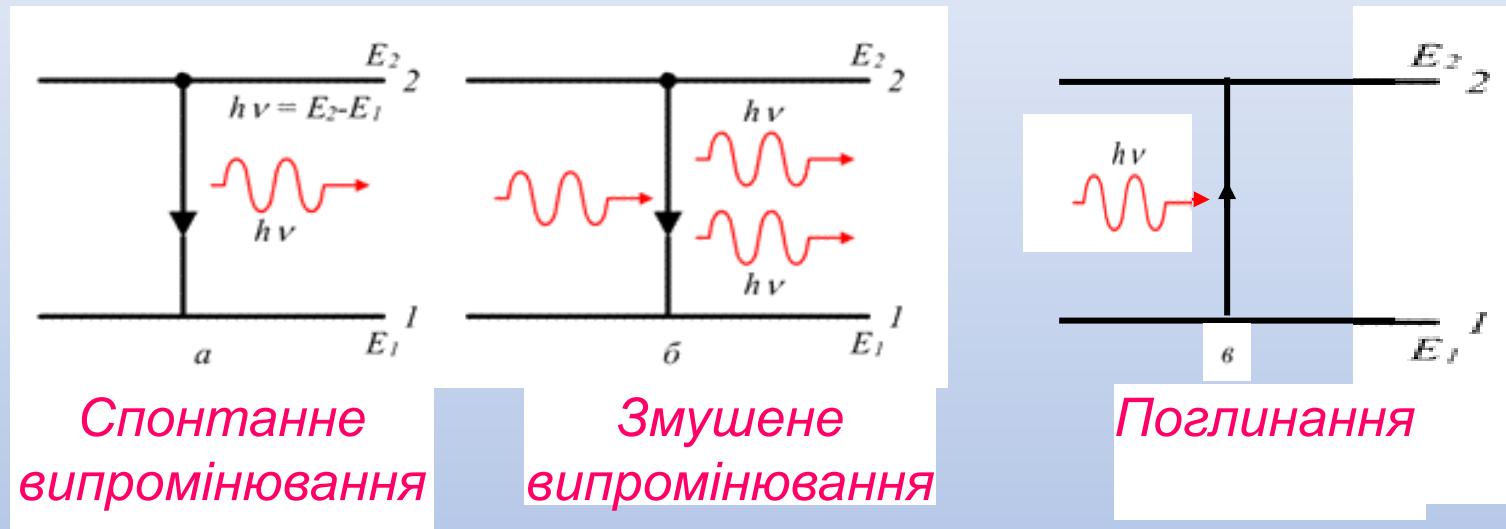
$$\omega_{L_\alpha} = R(Z-7,5)^2 \left(\frac{1}{2^2} - \frac{1}{3^2} \right)$$

ВИНИКНЕННЯ РЕНТГЕНІВСЬКИХ ПРОМЕНІВ

e^-

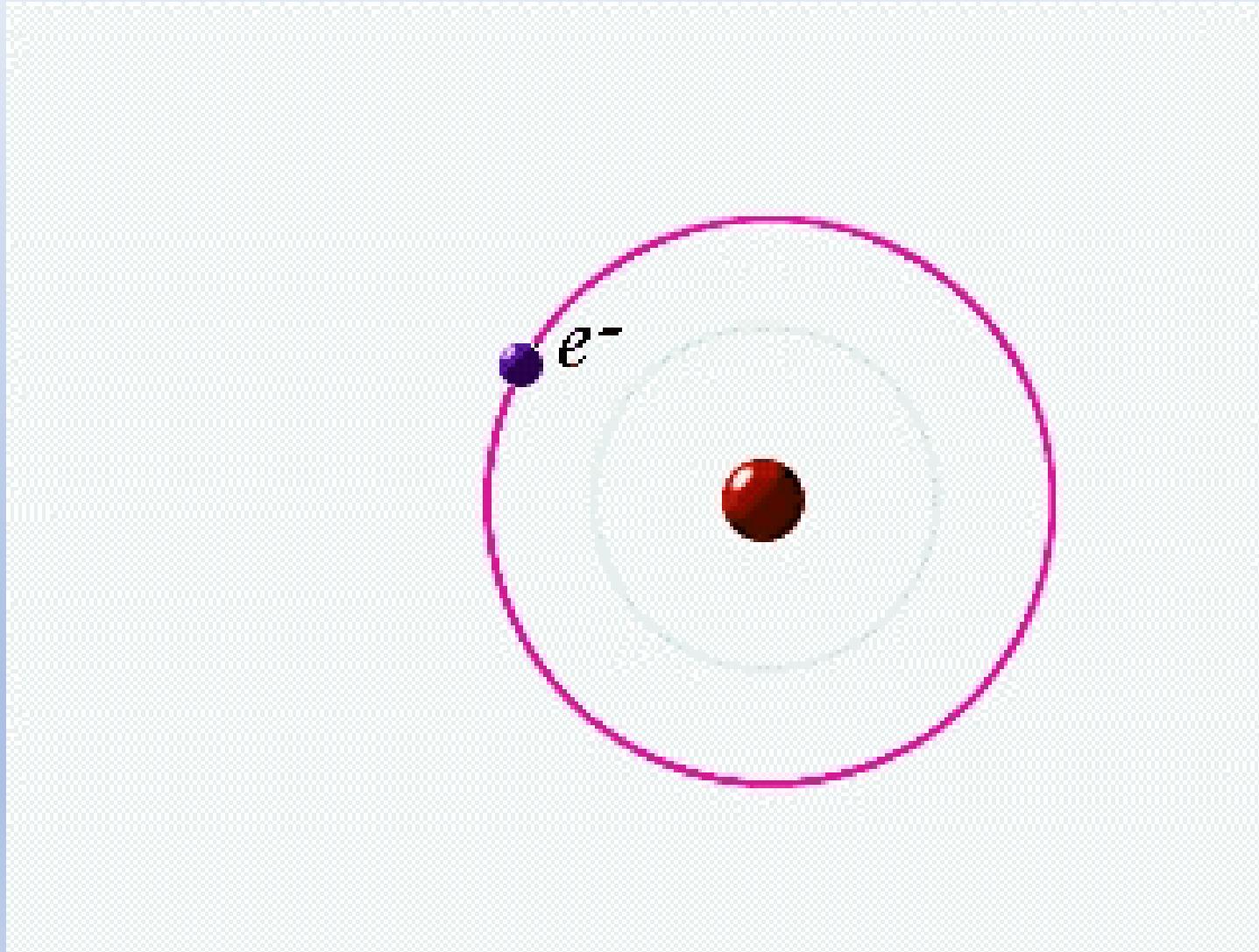
мишень

ПРИНЦИП ДІЇ ЛАЗЕРА

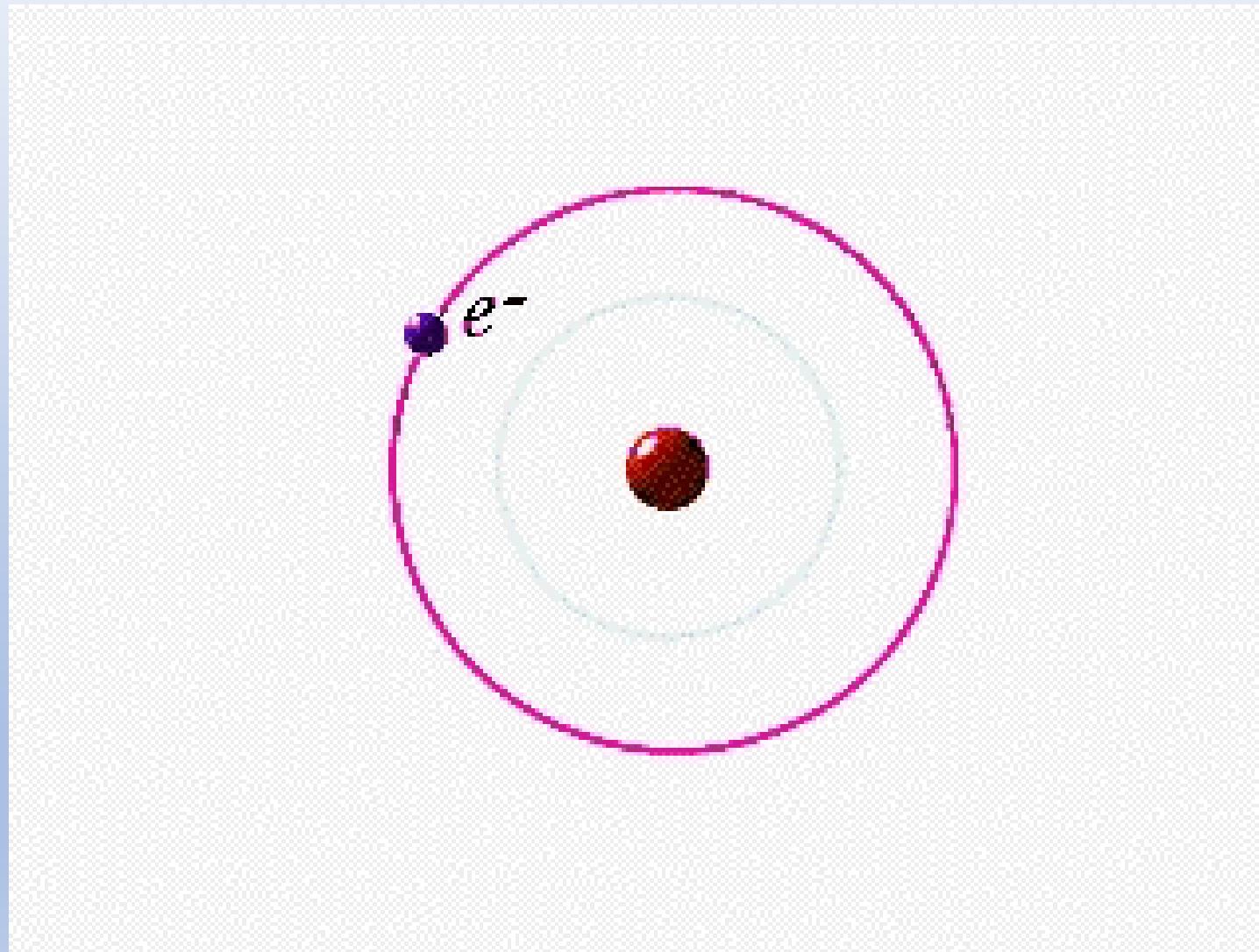

$$\nu = \frac{E_2 - E_1}{h}$$

Спонтанне (самочинне) випромінювання атому

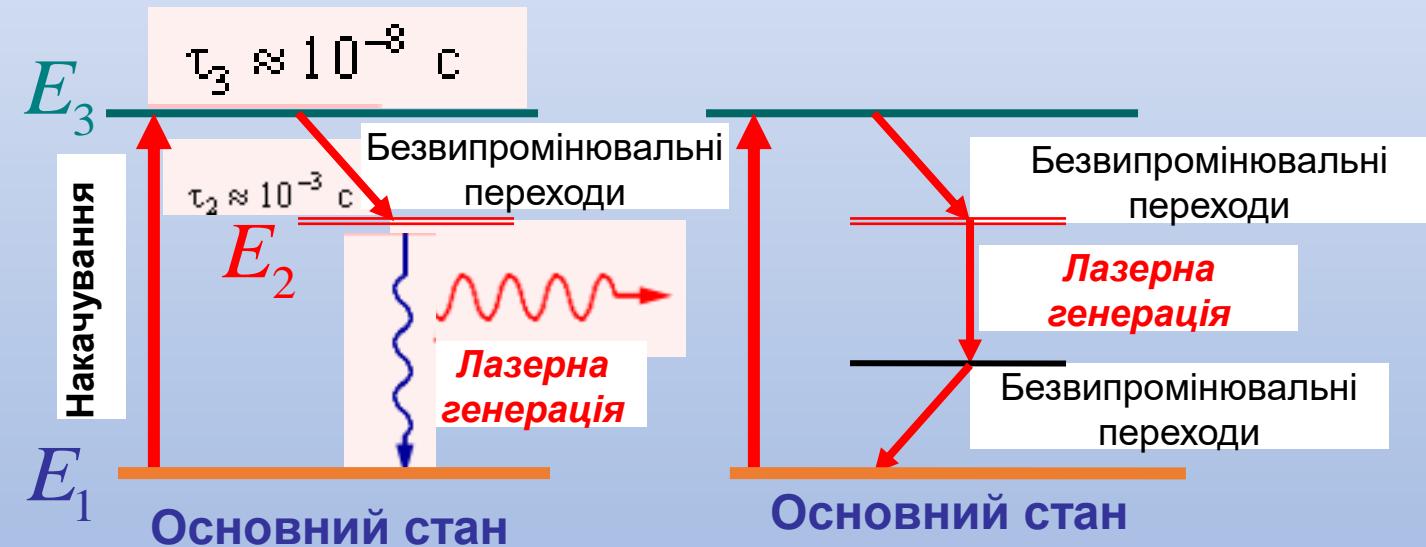

Змушене випромінювання атому

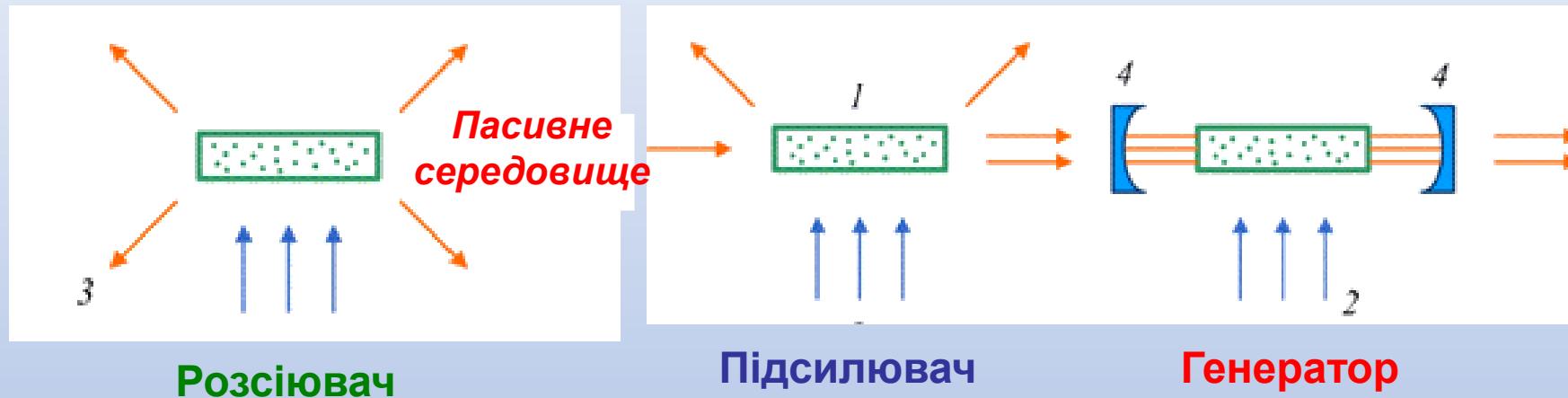

ПРИНЦИП ДІЇ ЛАЗЕРА

Схема лазера

Будова лазера

- 1 – активне середовище;
- 2 – система накачування;
- 3 – випромінювання;
- 4 - резонатор

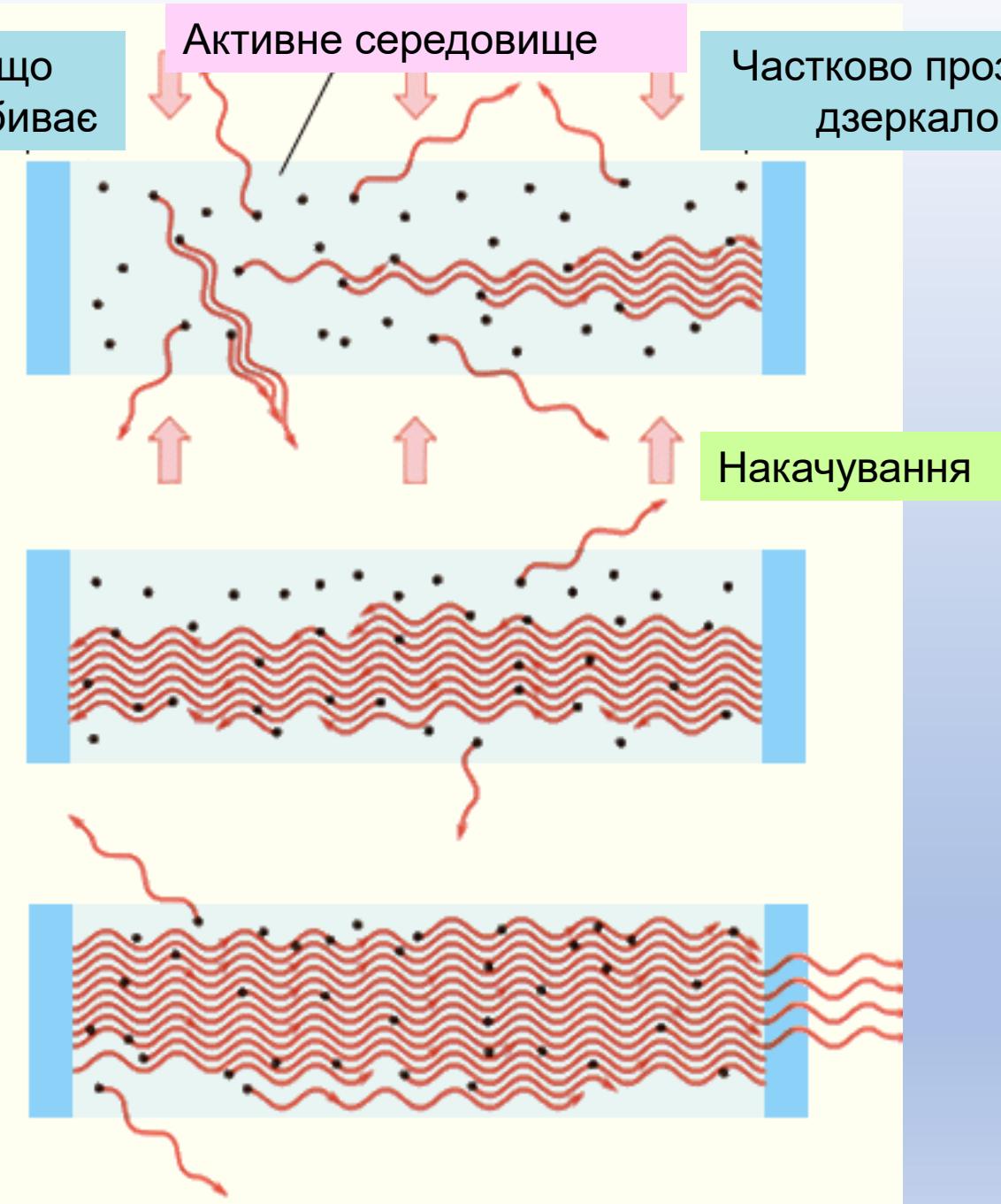
Розвиток лавиноподібного процесу генерації у лазері

Дзеркало, що
повністю відбиває

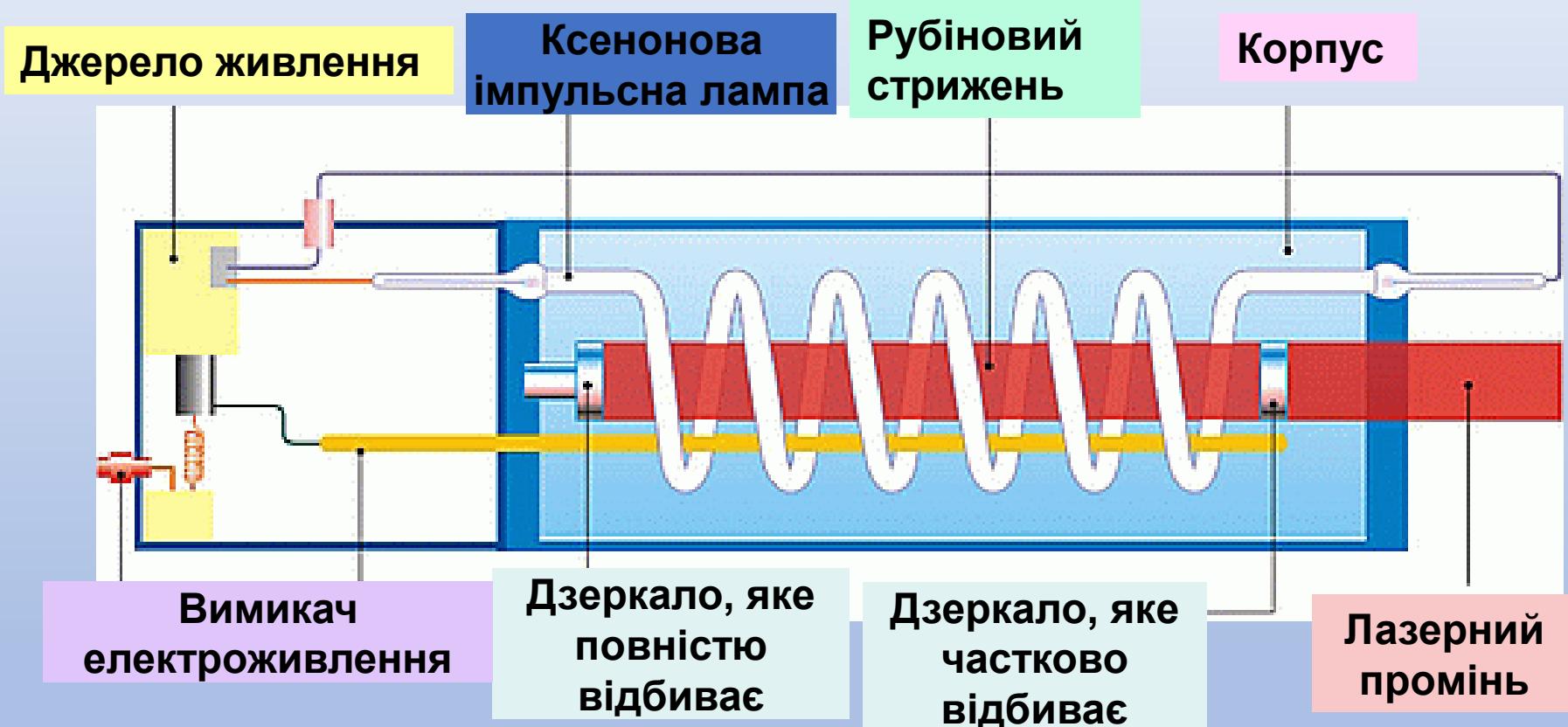
Активне середовище

Частково прозоре
дзеркало

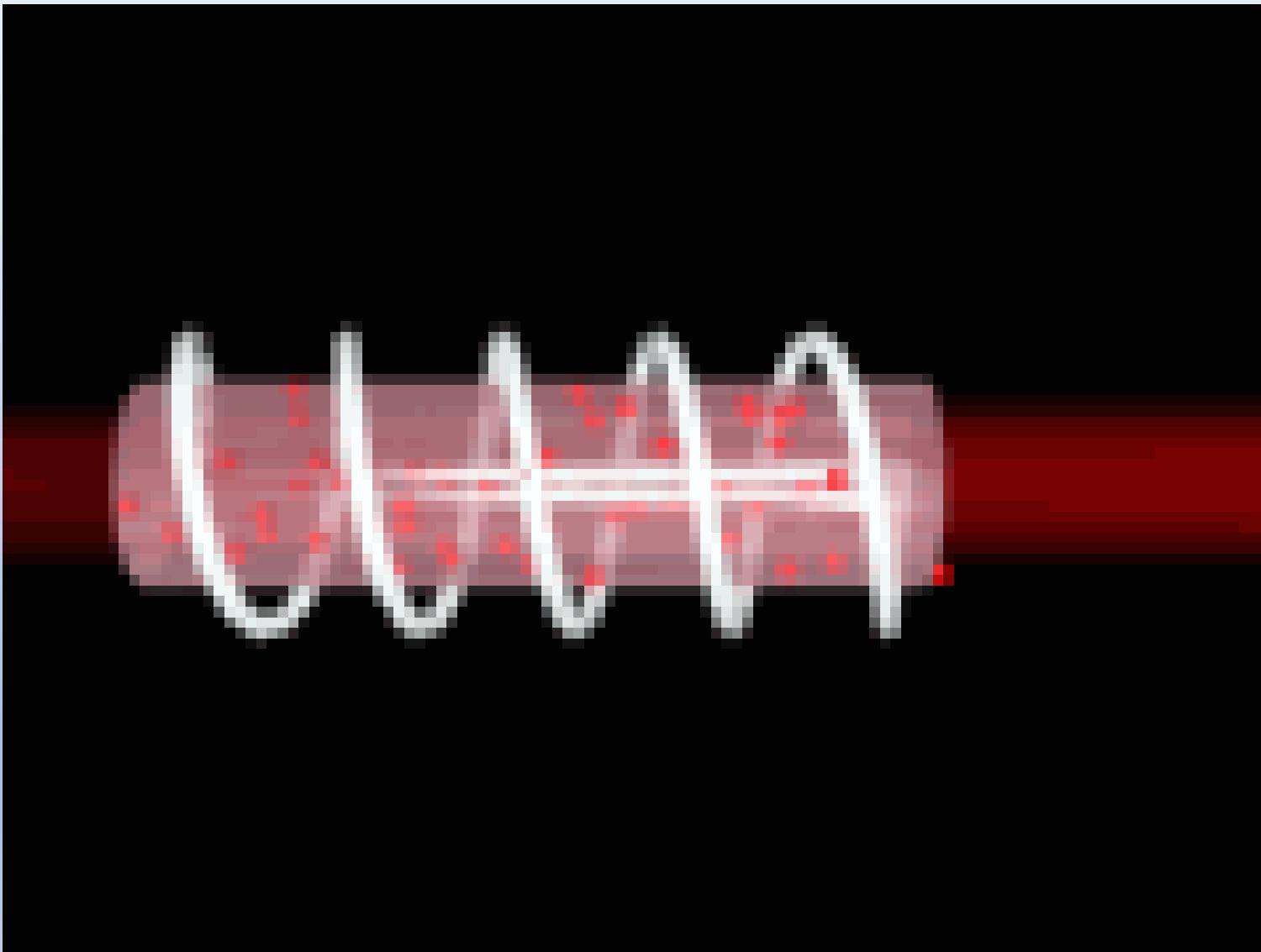
Накачування

Схема будови лазера на рубіні

Рубіновий лазер

ВИДИ ЛАЗЕРІВ

Газові

- гелій-неоновий
- аргоновий
- криptonовий
- ксеноновий
- азотний
- втористо-водневий
- киснево-йодний
- вуглекислотний (CO_2)
- на монооксиді вуглецю (CO)
- ексимерний

Твердотільні

- рубіновий
- алюмінієво -ітрієвий
- на фториді ітрию-літію
- на ванадаті ітрію
- на неодимовому склі
- титан-сапфіровий
- александритовий
- оптоволоконний
- на фториді кальцію

На парах металів

- гелій-кадмієвий
- гелій-ртутний
- гелій-селеновий
- на парах міді
- на парах золота

Інші типи

- напівпровідниковий лазерний діод
- на фарбниках
- на вільних електронах
- псевдо-нікелево-самарієвий

ЗАСТОСУВАННЯ ЛАЗЕРІВ

Наука

Спектроскопія

Вимірювання відстаней

Фотохімія

Намагнічування

Інтерферометрія

Голографія

Охолодження

Термоядерний синтез

Озброєння

Лазерна зброя

«Зоряні війни»

Приціли

Лазерний приціл

Лазерне наведення

Медицина

Скальпель

Точкове зварювання тканин

Хірургія

Діагностика

Видалення пухлин

Промисловість та побут

Різання, зварювання, маркування, гравірування

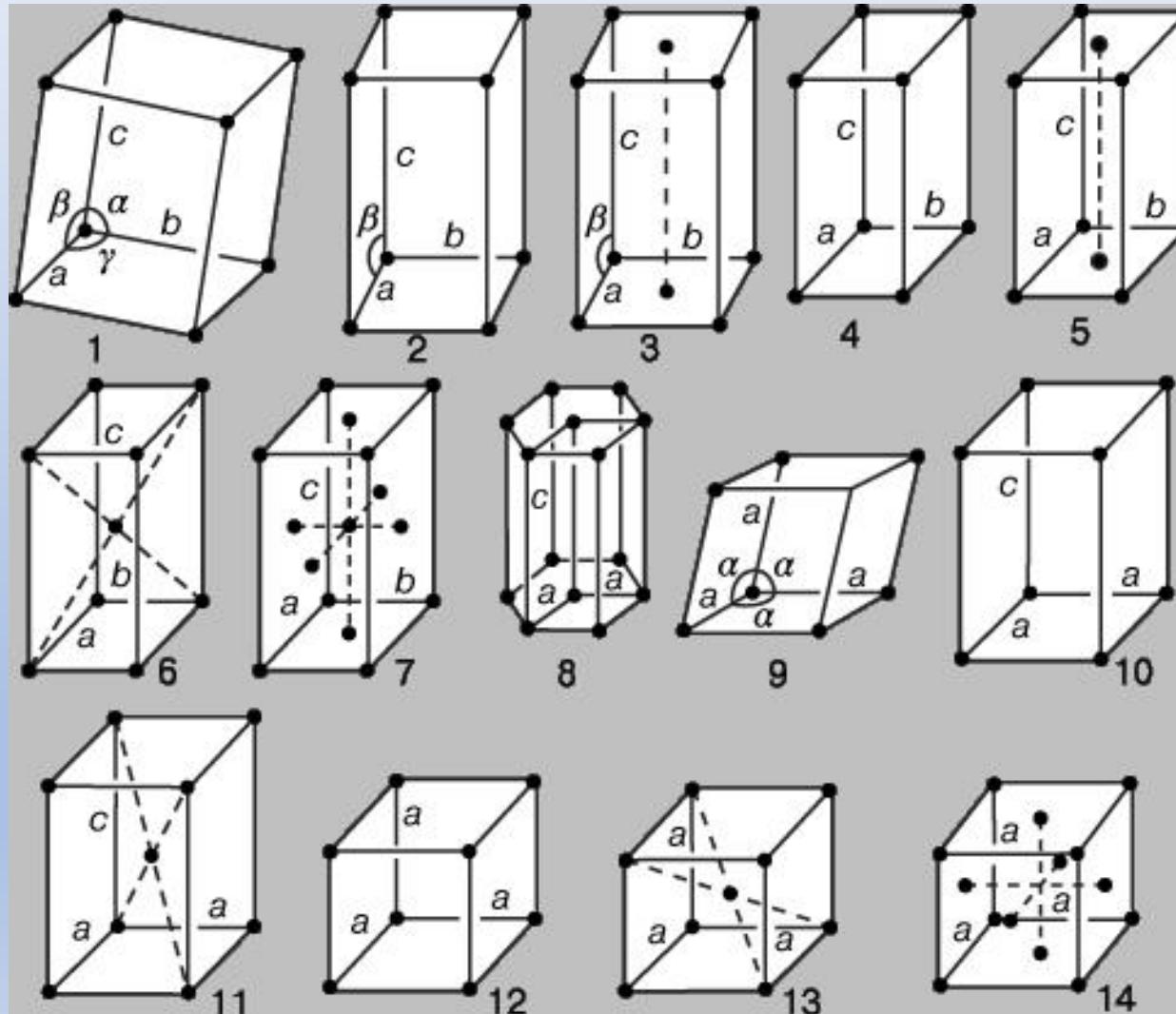
CD, DVD-програвачі, принтери, дисплеї

Фотолітографія, зчитувач штрих-коду

Оптичний зв'язок, системи навігації (л. гіроскоп)

Маніпуляції мікрооб'єктами

ЕЛЕМЕНТИ ФІЗИКИ ТВЕРДОГО ТІЛА

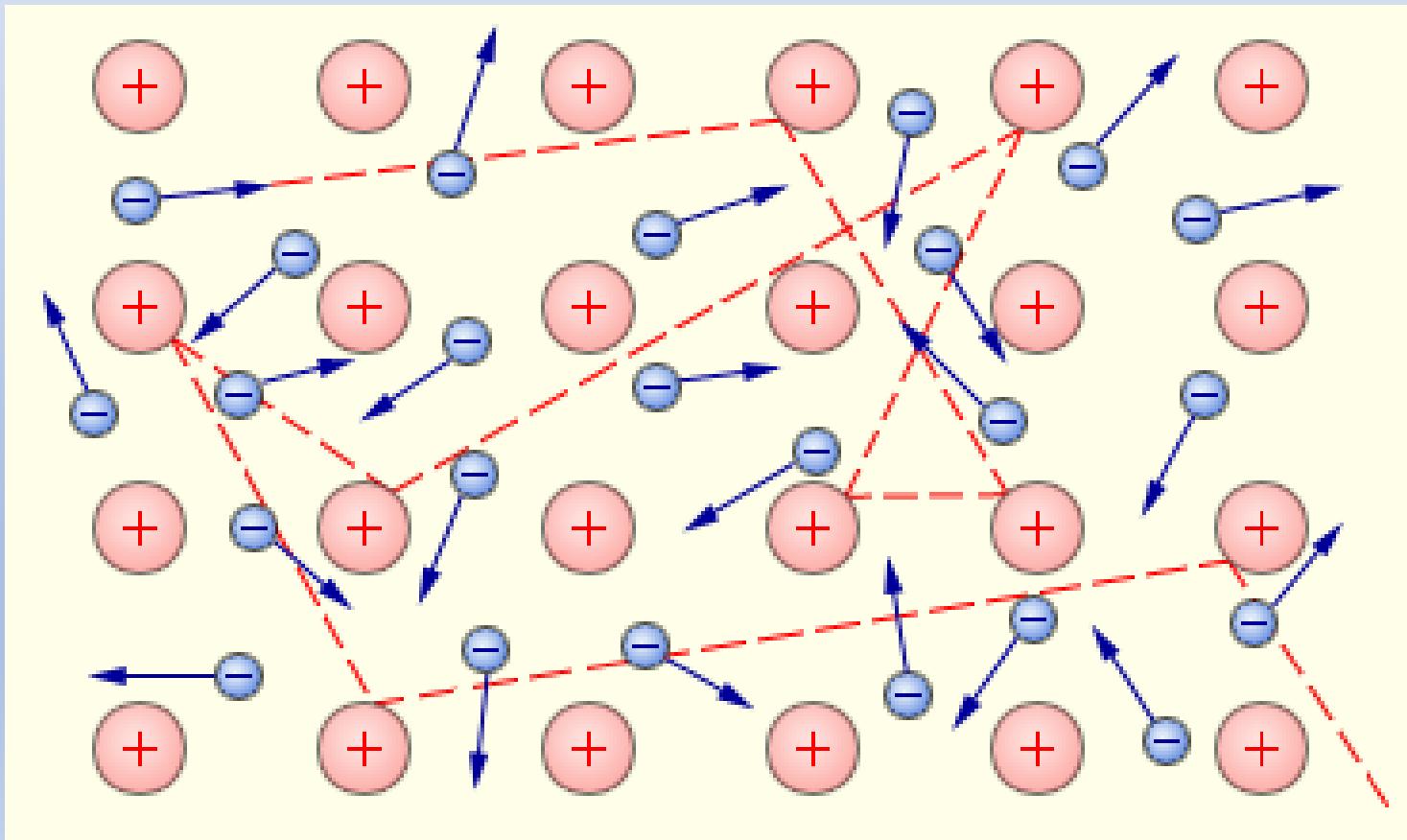

ОСНОВИ КЛАСИЧНОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ТЕОРІЇ ЕЛЕКТРОПРОВІДНОСТІ МЕТАЛІВ (Друде-Лоренц)

$$N \approx N_A$$

$$n \approx 10^{28} \div 10^{29} \text{ м}^{-3}$$

$$\langle \lambda \rangle \sim 10^{-10} \text{ м}$$

$$\frac{1}{2}m\langle {\bf v}\rangle^2=\frac{3}{2}kT$$

$$T=273K=0^{\circ}C$$

$$\left\langle {\bf v} \right\rangle \approx 10^5 \,\frac{{\cal M}}{c} \qquad \qquad \left\langle {\bf v} \right\rangle = \sqrt {\frac{{8kT}}{{\pi m}}}$$

$$\vec{j}=-ne\langle\vec{u}\rangle$$

$$\left\langle u \right\rangle = 10^{-3} \, {\cal M} \Big/ c$$

$$\left\langle u \right\rangle \Box \;\; \left\langle v \right\rangle$$

$$m\frac{d{\bf v}}{dt}=e{\bf E}$$

^{103}

$$\langle u \rangle = \frac{\langle u_{\max} \rangle}{2}$$

$$\langle u_{\max} \rangle = eE \frac{\langle \tau \rangle}{m}$$

$$\langle u \rangle = \frac{\langle u_{\max} \rangle}{2} = eE \frac{\langle \tau \rangle}{2m}$$

$$\langle \tau \rangle = \frac{\langle \lambda \rangle}{\langle v \rangle}$$

$$\langle u \rangle = eE \frac{\langle \lambda \rangle}{2m \langle v \rangle}$$

$$j = ne^2 E \frac{\langle \lambda \rangle}{2m \langle v \rangle}$$

$$\gamma = ne^2 \frac{\langle \lambda \rangle}{2m \langle v \rangle}$$

- питома електропровідність

$$\vec{j} = \gamma \vec{E}$$

$$W_{kp}=N\cdot 3kT+N\frac{3}{2}kT$$

$$N=N_A$$

$$W_{kp}=N_A\cdot 3kT+N_A\frac{3}{2}kT$$

$$C_\mu=\frac{dW_{kp}}{dT}=3R+\frac{3}{2}R$$

$$N_A\cdot k=R$$

$$C_\mu=\frac{9}{2}R \qquad \qquad C_\mu=3R$$

НЕДОЛІКИ КЛАСИЧНОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ТЕОРІЇ

ОСНОВИ СТАТИСТИЧНОЇ ФІЗИКИ КВАНТОВИХ СИСТЕМ

*ПРИНЦИП НЕРОЗРІЗНЕНОСТІ
ТОГОЖНИХ ЧАСТИНОК*

ФЕРМІОНИ І БОЗОНИ

Ферміони

$$\pm \frac{\hbar}{2}$$

Бозони

$$\hbar$$

Принцип Паулі в загальному формульованні

ФУНКЦІЯ РОЗПОДІЛУ ФЕРМІ - ДІРАКА

$$\langle n_i \rangle = \frac{1}{e^{\left[\frac{(\varepsilon_i - \mu)}{kT} \right]} + 1}$$

$\langle n_i \rangle$ - середня кількість ферміонів з енергією ε_i

$$\mu$$

$$\mu > 0$$

Ідеальний Фермі - газ

ФУНКЦІЯ РОЗПОДІЛУ БОЗЕ – ЕЙНШТЕЙНА

$$\langle n_i \rangle = \frac{1}{e^{\left[\frac{(\varepsilon_i - \mu)}{kT} \right]} - 1}$$

$$\mu < 0$$

$$\langle n_i \rangle = \frac{1}{e^{\frac{\varepsilon_i}{kT}} - 1}$$

Ідеальним Бозе – газом

ФОТОННИЙ ГАЗ

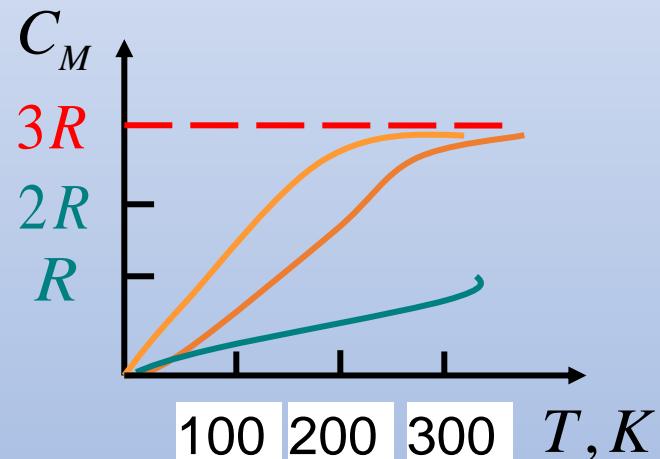
$$\langle n_i \rangle = \frac{1}{e^{\varepsilon_i/kT} - 1}$$

$$\varepsilon = \hbar\omega$$

$$\langle n_i \rangle = \frac{1}{e^{\hbar\omega_i/kT} - 1}$$

ФОНОННИЙ ГАЗ. ТЕПЛОЄМНІСТЬ КРИСТАЛІЧНОЇ РЕШІТКИ

Закон Дюлонга і Пти

Графік залежності молярної
теплоємності від
температури для реальних
кристалів

$$C_M = \frac{dU}{dT} = 3R$$

Теорія Ейнштейна теплосмності кристалів

$$E_n = \left(n + \frac{1}{2} \right) \hbar \omega \quad (n = 0, 1, 2, \dots)$$

$$\langle \varepsilon \rangle = \frac{\hbar \omega}{e^{\hbar \omega / kT} - 1} = \frac{h\nu}{e^{h\nu / kT} - 1}$$

$$U = 3N_A \langle \varepsilon \rangle = 3N_A \frac{h\nu}{e^{\frac{h\nu}{kT}} - 1}$$

$$C_M = \frac{dU}{dT} = 3R \left(\frac{h\nu}{kT} \right)^2 \frac{e^{\frac{h\nu}{kT}}}{\left(e^{\frac{h\nu}{kT}} - 1 \right)^2}$$

$$T_E = \frac{h\nu}{k} = \frac{\hbar\omega}{k}$$

$$C_M = 3R \left(\frac{T_E}{T} \right)^2 \frac{e^{\frac{T_E}{T}}}{\left(e^{\frac{T_E}{T}} - 1 \right)^2}$$

1) При высоких температурах ($h\nu \ll kT$)

$$\langle \varepsilon \rangle = kT$$

$$C_M = 3R$$

2) При низких температурах ($h\nu \gg kT$)

$$C_M = 3R \left(\frac{T_E}{T} \right)^2 e^{-T_E/T}$$

$$T \rightarrow 0 \quad \frac{T_E}{T} \rightarrow \infty \quad C_M \rightarrow 0 \quad T^3$$

Теорія Дебая теплоємності кристалів

$3N$

Фонон

$$\varepsilon_i = \hbar\omega_i$$

Імпульс фонона

$$p = \hbar\omega/V$$

$$U = \int_0^{\nu_{\max}} h\nu dn = \frac{12\pi V h}{V^3} \int_0^{\nu_{\max}} \frac{\nu^3 d\nu}{\left(e^{\frac{h\nu}{kT}} - 1\right)}$$

- $\nu_{\max} = V \left(\frac{3N}{4\pi V} \right)^{1/3}$
- верхня межа частот фононів, які дають внесок в енергію теплових коливань кристалу
  - швидкість звуку в кристалі,
  - V - об'єм кристалу,
  - N - число частинок в кристалі.

Характеристична температуру Дебая $T_D = \frac{h\nu_{\max}}{k}$

1) Високі температури $T \gg T_D$ $\frac{h\nu_{\max}}{kT} \ll 1$

$$C_M = 3R$$

$$U = 3NkT$$

2) Низькі температури $T \ll T_D$

$$U = \frac{4\pi^5 k^4 V}{5h^3 v^3} T^4$$

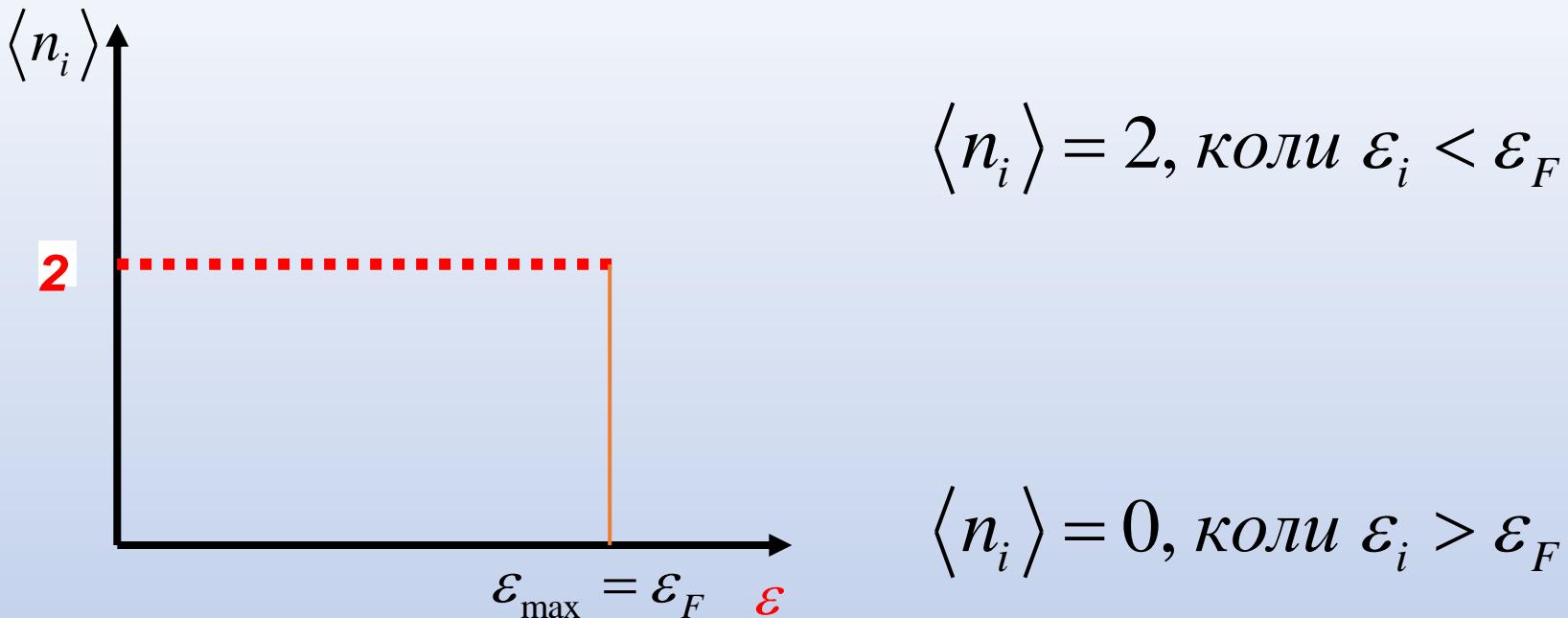
$$C_M = \frac{dU}{dT} = \frac{16\pi^5 k^4 T^3}{5h^3 V^3} = const T^3$$

ЕЛЕКТРОННИЙ ГАЗ В МЕТАЛАХ. ЕЛЕКТРОПРОВІДНІСТЬ МЕТАЛІВ

$$\langle n_i \rangle = \frac{1}{e^{\left[\frac{(\varepsilon_i - \mu)}{kT} \right]} + 1}$$

$$\left(\pm \frac{1}{2} \hbar \right)$$

$$\varepsilon_i \quad \langle n_i \rangle = \frac{2}{e^{\left[\frac{(\varepsilon_i - \varepsilon_F)}{kT} \right]} + 1}$$

*Розподіл електронів за
енергетичними рівнями
при абсолютному нулі*

$$\varepsilon_F(0) = \frac{\hbar^2}{2m} \left(3\pi^2 n\right)^{2/3}$$

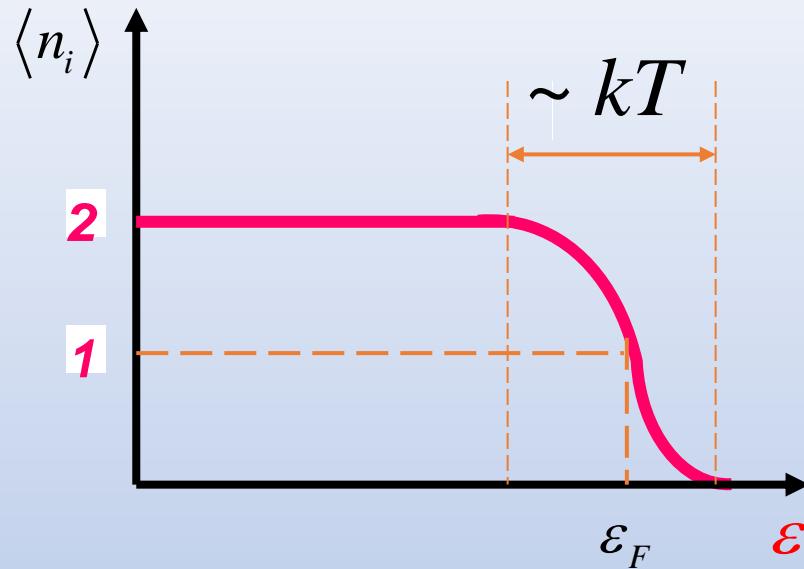
Температура Фермі

$$T_F = \frac{\varepsilon_F(0)}{k}$$

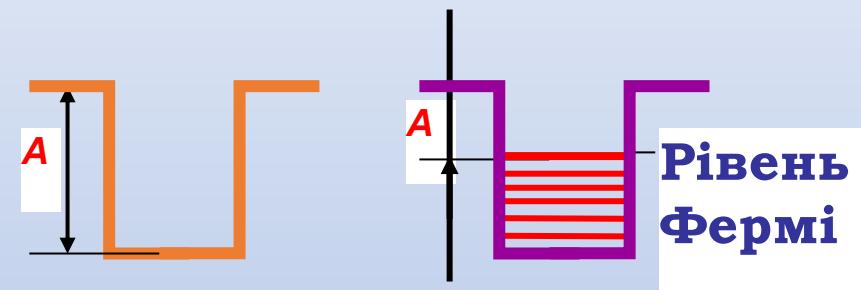
$$\langle \varepsilon \rangle = \frac{3}{5} \varepsilon_F(0)$$

$$kT \ll \varepsilon_F$$

$$\varepsilon_F \approx \varepsilon_F(0) \left[1 - \frac{\pi^2}{12} \left(\frac{kT}{\varepsilon_F(0)} \right)^2 \right]$$

*Розподіл електронів за
енергетичними рівнями
при $T > 0K$*

*класична (зліва) і квантова
(праворуч) потенціальні ями*

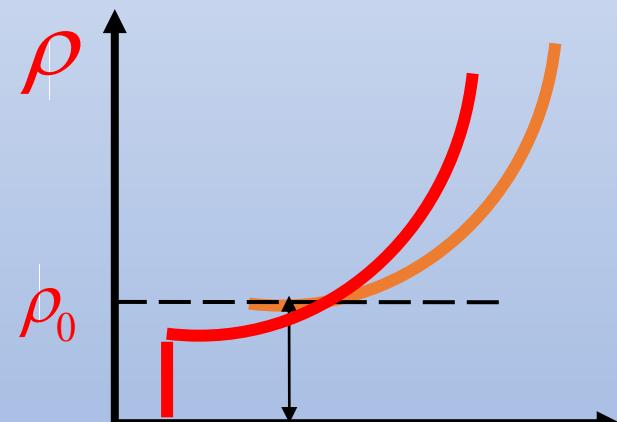
Електропровідність металів

$$\sigma = \frac{ne^2\tau}{m^*}$$

Питомий опір металів

$$\rho = \rho_{\text{колив}} + \rho_{\text{домішк}}$$

$$\rho_{\text{колив}}$$

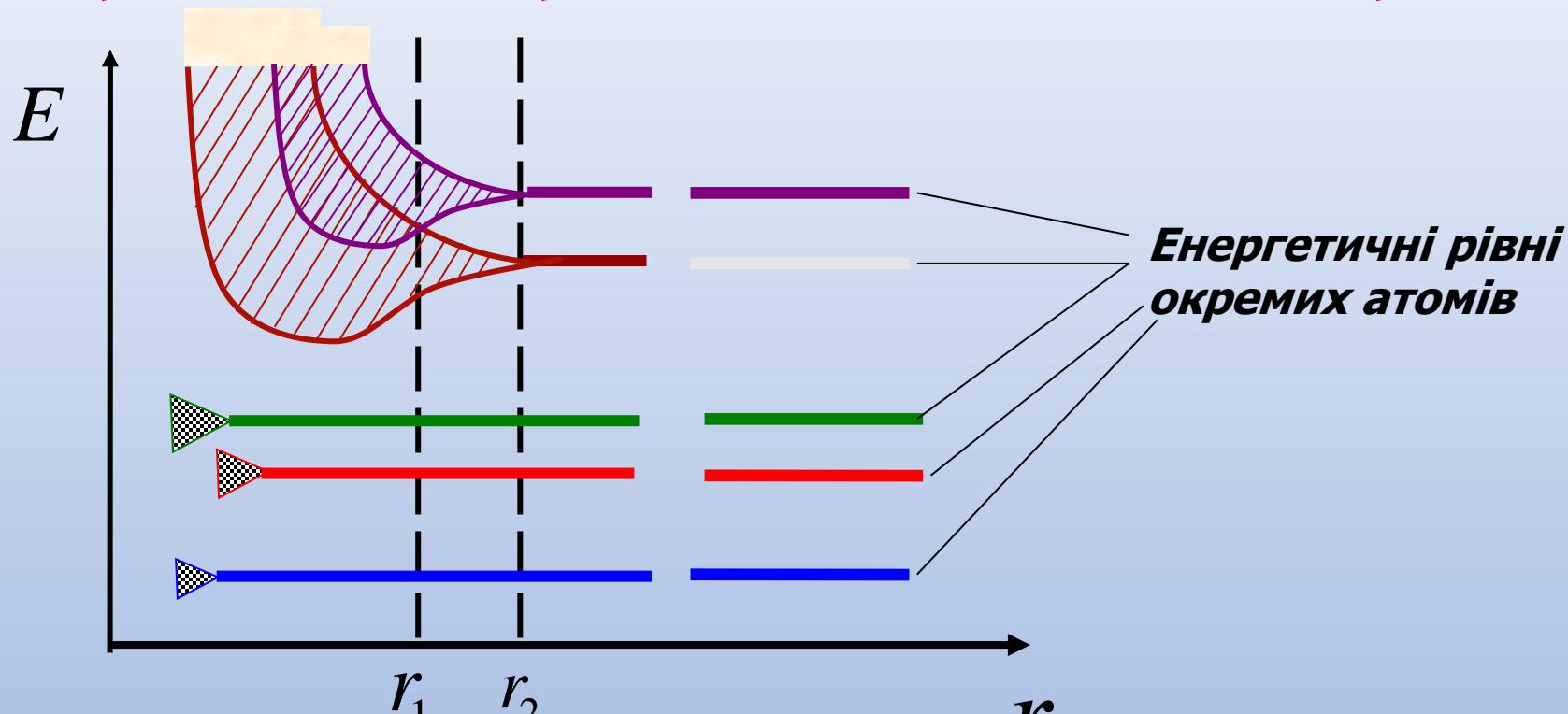

*Залежність питомого
опору від температури*

Зонна теорія твердого тіла

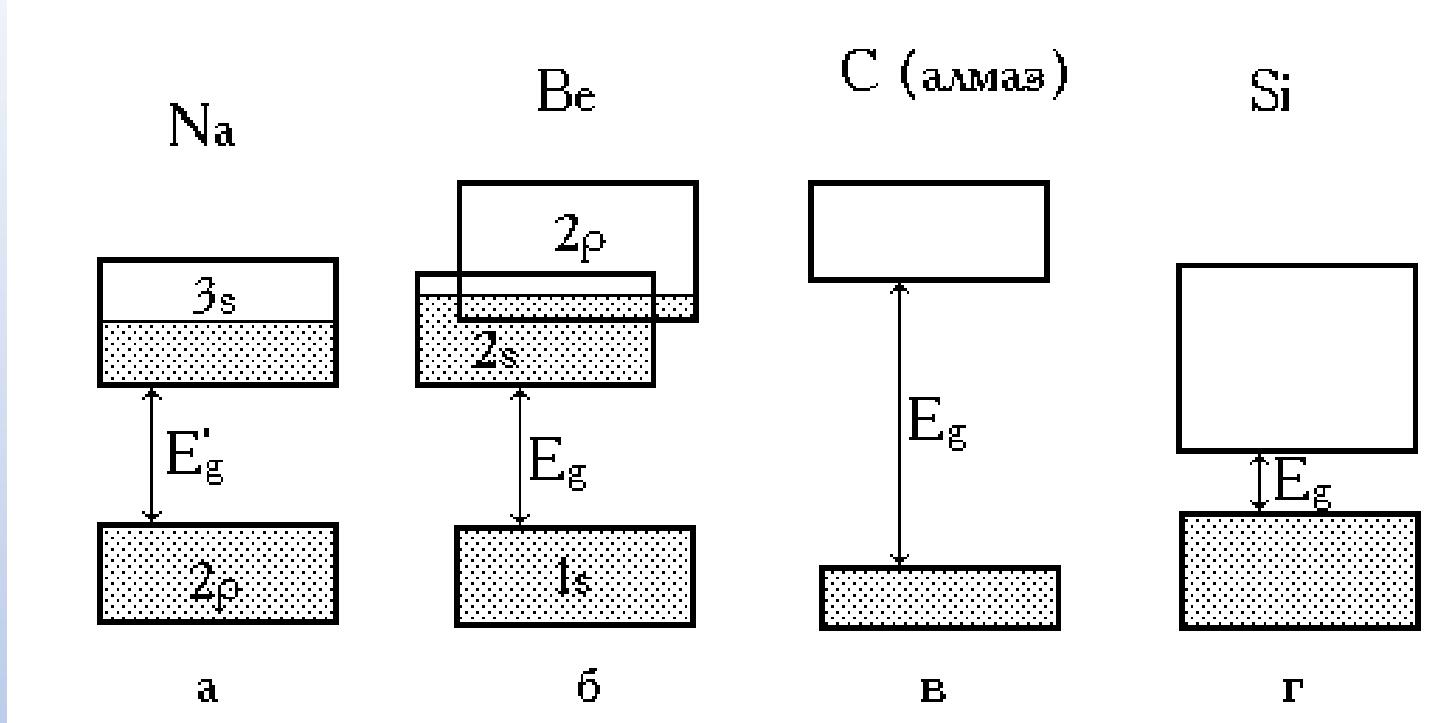
- 1. Адіабатичне наближення.**
- 2. Одноелектронне наближення**
- 3. Періодичний характер самоузгодженого поля**

Утворення енергетичних зон в кристалі

утворення енергетичних
зон при наближенні атомів

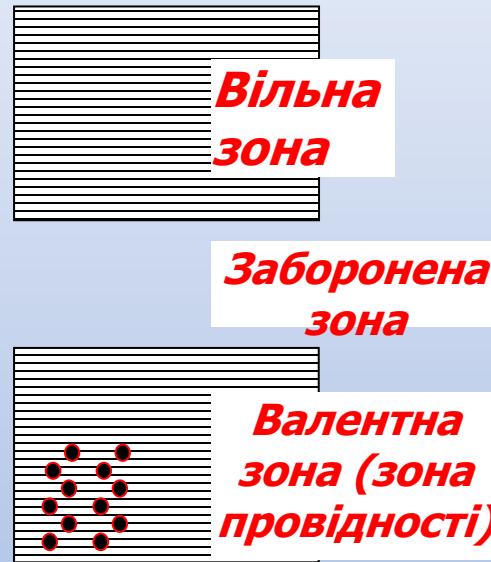
$$N_{\text{piv}} = (2l + 1)N, \quad l = 0, 1, 2, 3\dots$$

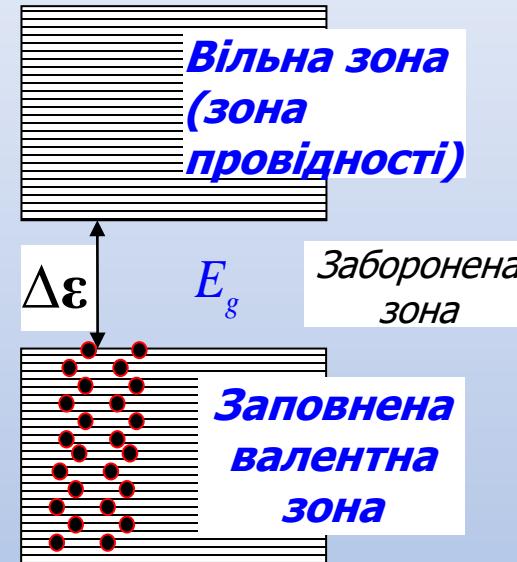
Заповнення енергетичних зон електронами

E_g - ширина забороненої зони

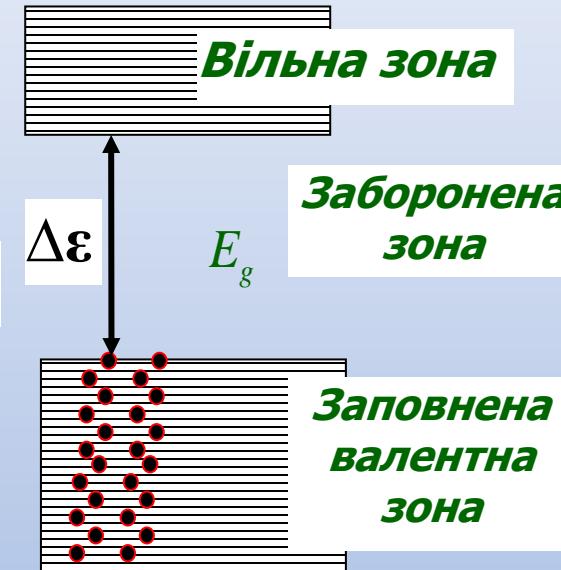
Метал

Напівпровідник

Діелектрик

У типових діелектриків $E_g > 3$ еВ. Так, в алмаза $E_g = 5,2$ еВ; у нітриду бору $E_g = 4,6$ еВ; в Al_2O_3 $E_g = 7$ еВ.

У типових напівпровідників ширина забороненої зони менша за 3 еВ. Наприклад, у германія $E_g = 0,66$ еВ; у кремнію $E_g = 1,12$ еВ;

ВЛАСНІ НАПІВПРОВІДНИКИ

ЕЛЕКТРОПРОВІДНІСТЬ ВЛАСНИХ НАПІВПРОВІДНИКІВ

$$R = R_0 e^{\frac{E_g}{kT}}$$

ЕЛЕКТРОПРОВІДНІСТЬ МЕТАЛІВ

$$R = R_0(1 + \alpha t)$$

α - температурний коефіцієнт опору провідника.

R_0 - опір провідника при $t = 0^{\circ}C$

ДОМІШКОВА ПРОВІДНІСТЬ НАПІВПРОВІДНИКІВ

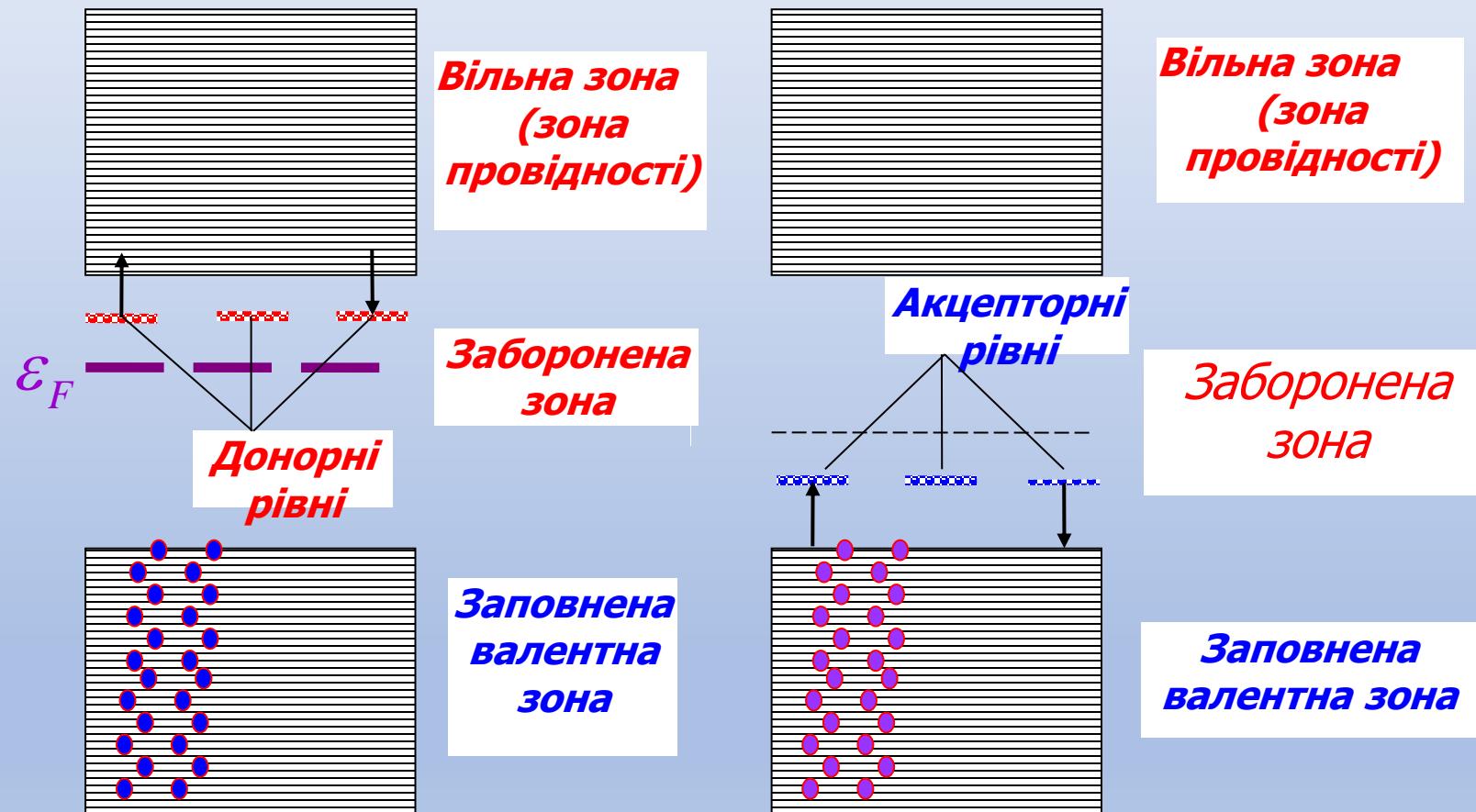
Донорні домішки

напівпровідниками n-типу.

Акцепторні домішки

напівпровідниками p-типу.

Зонна структура домішкового напівпровідника

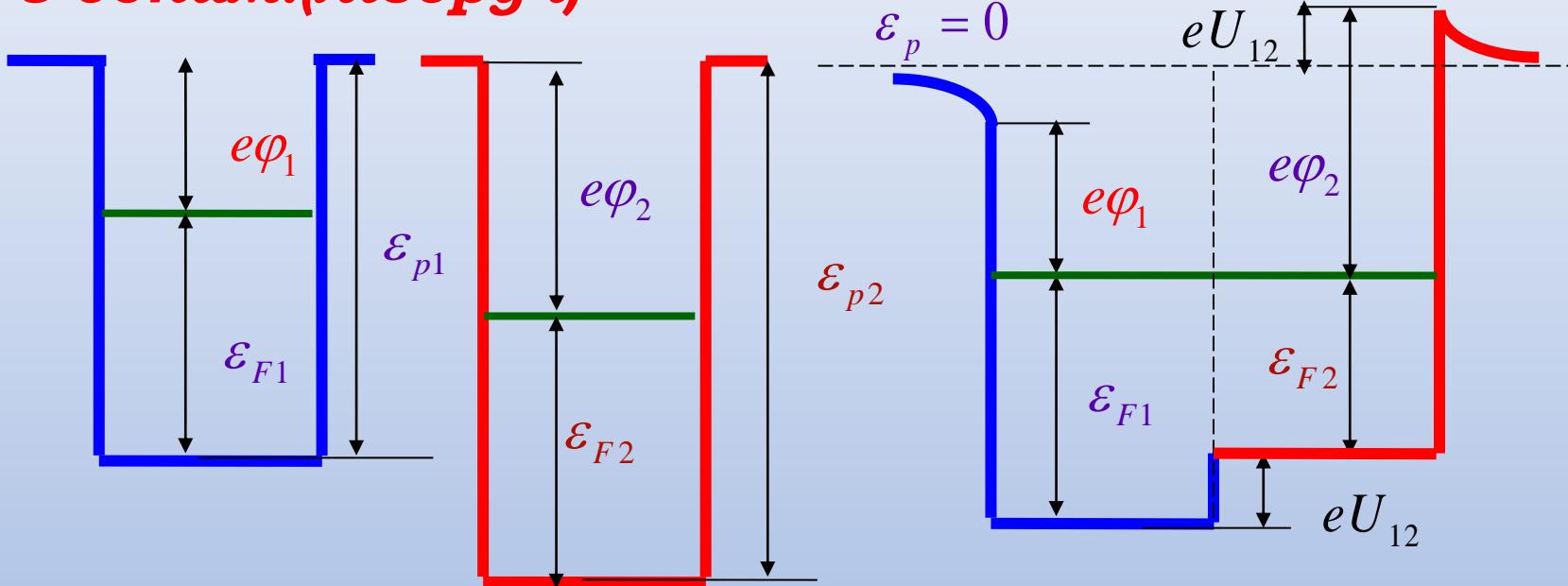
КОНТАКТНІ ЯВИЩА

Контакт двох металів

$$e\varphi$$

$\varphi > 0$ - потенціал металу

Графік потенціальної енергії електрону в двох різних металах, які не стикаються (праворуч); і які знаходяться в контакти один з одним.(ліворуч)

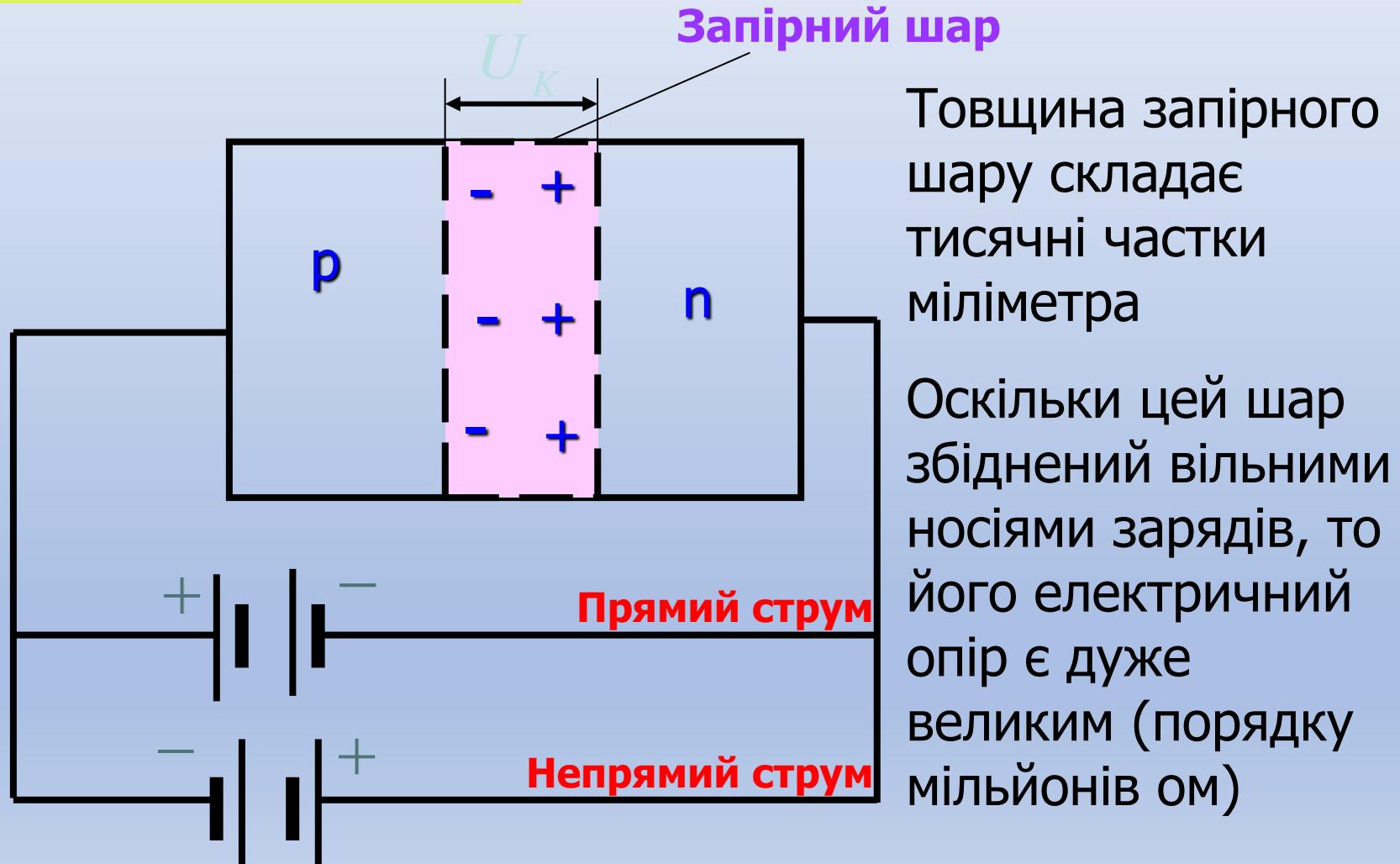

$\epsilon_{F1} \ \epsilon_{F2}$ - рівень Фермі

$eU_{12} = \epsilon_{F1} - \epsilon_{F2}$ - Контактна різниця потенціалів

Спрощена схема контактного електричного поля

Для самостійного вивчення

Ваші питання?!